

İRAN'DAKİ TOPLUMSAL HAREKETLERDE DEVLET KİMLİĞİNİN ROLÜ

Filiz KAVAL* & Ramazan İZOL**

Öz

Bu makale, toplumsal hareketleri ve protestoları tetikleyen ve bu tür oluşumların ortaya çıkmasına sebep olan ve hem toplumsal hareketlerde hem de protestolarda önemli bir saik olarak kabul edilen devlet kimliğinin, İran'daki toplumsal hareketler ve protestolar üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Yakın tarihte İran örneğinde devletin kendi hikayesini oluşturduğu belirli dönemler mevcuttur. Bu dönemleri Pehlevi İran'ı (1925-1979) ve İslam Cumhuriyeti (1979 ve günümüz) olarak ayırmak mümkündür. İran toplumunun derin dönüşümünü ve değişimini barındıran bu dönemler aynı zamanda İran devlet kimliğinin inşa edildiği dönemlerdir. Bu dönemler içinde inşa edilen devlet kimliği, İran toplumundaki her kesimi kucaklamakta yetersiz kalmakla birlikte toplumsal huzursuzlukların kaynağı olarak da gösterilmektedir. Bir dönem Pehlevi Hanedanlığı tarafından yönetilen İran'ın; otoriter, seküler, militarist-kralcı ve batı yanlısı bir devlet kimliği üzerine inşa edilmiş olması toplumdaki devrimci-radikal İslamcı, komünist, milliyetçi ve sosyalist grupların fikirleriyle örtüşmemiştir. Diğer yandan 1979 İran İslam Devrimi ile birlikte ortaya çıkan İran İslam Cumhuriyeti'nin devrimci ve milliyetçi İslam eksenli bir kimlik inşa etmiş olması da İran toplumundaki seküler, demokrasiyi ve batı yanlısı politikaları destekleyen grupların fikirleriyle bağdaşmamaktadır. Bu bağlamda bu makale, İran'da farklı dönemlerde farklı yönetimler tarafından inşa edilen devlet kimliğinin İran'daki toplumsal hareketlere ve protestolara yön verdiğini ve ayrıca İran'ın dış politikasını etkilediğini konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: İran, Toplumsal Hareket, Devlet, Kimlik, Konstrüktivizm.

THE ROLE OF STATE IDENTITY IN SOCIAL MOVEMENTS IN IRAN

Abstract

This study examines the impact of state identity on social movements and protests in Iran, which is considered as an important motive in both social movements and protests, triggering social movements and protests and leading to the emergence of such formations. In the case of Iran, there are certain periods in recent history when the state has created its own narrative. It is possible to divide these periods as Pahlavi Iran (1925-1979) and the Islamic Republic (1979 and present-day). These

* Doktora Adayı, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, fkaval_phd@outlook.com, <https://orcid.org/0000-0002-1812-8710>

** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, ramazanizol@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2028-3477>

periods of profound transformation and change in Iranian society are also the periods of the construction of Iranian state identity. The state identity constructed during these periods not only fails to embrace all segments of Iranian society, but is also cited as a source of social unrest. The fact that Iran, once ruled by the Pahlavi Dynasty, was constructed on an authoritarian, secular, militarist-royalist and pro-Western state identity did not coincide with the ideas of revolutionary-radical Islamist, communist, nationalist and socialist groups in the society. On the other hand, the fact that the Islamic Republic of Iran, which emerged with the 1979 Islamic Revolution in Iran, has constructed an identity based on revolutionary and nationalist Islam is incompatible with the ideas of groups in Iranian society that support secular, democratic and pro-Western policies. In this context, this article deals with the fact that the state identity constructed by different administrations in different periods in Iran has shaped the social movements and protests in Iran and also influenced Iran's foreign policy.

Keywords: *Iran, Social Movement, State, Identity, Constructivism.*

Giriş

İran'ın yakın tarihindeki kırılmaları ve İran toplumunun sosyo-ekonomik sorunları ekseninde ortaya çıkan toplumsal hareketleri analiz etmek için, 1925-1978 yılları arasında monarşi rejimiyle yönetilen İran'ın sahip olduğu devlet kimliğiyle ve 1979'da yıkılan monarşiyle birlikte yerine kurulan İslam Cumhuriyeti'nin sahip olduğu devlet kimliğini anlamak önemlidir. Burada kimlikten kast edilen İran'ın çok kültürlü yapısı sebebiyle var olan etnik kimlikler değil; devletin kendi hikayesini oluşturduğu devlet kimliğidir. İran'da Pehleviler döneminde seküler, militarist-kralcı, otoriter ve arkaik bir milliyetçiliğe dayalı bir devlet kimliği varken; İslam Cumhuriyeti döneminde ise; Şii İslam eksenli, devrimci İslami bir devlet kimliği inşa edilmiştir. İran'da farklı dönemlerde inşa edilen her iki devlet kimliğinin toplumla tam olarak bağdaşmadığı belirli durumlar mevcuttur ve bu durumlar daha çok İran'daki protestolarda ve toplumsal hareketlerde görülmektedir. Uluslararası sistemde devletlerin güç ve ulusal çıkar odaklı durumlar ekseninde hareket ettiğini savunan uluslararası ilişkilerdeki realist/geleneksel yaklaşımlar, var olan gücün ve çıkarların neye göre ve nasıl inşa edildiğini açıklamazlar. Özellikle realist/geleneksel paradigmalara yönelik eleştirel bir yaklaşım geliştiren sosyal inşacı yaklaşım (konstruktivizm), siyasi aktörlerin kimliklerinin, ideolojilerinin, fikirlerinin ve söylemlerinin siyasi eylemde bulunmalarına yön verdiğini dolayısıyla sosyal yapı içerisinde inşa edilen kimliklerin siyasi sisteme etki yaptığını vurgulamaktadır (Wendt, 1994, ss. 384-396). Yani inşacı paradigma teorisyenleri, salt güç ve ulusal çıkar eksenli paradigmalardan, ulusal ve uluslararası sistemi okumada yetersiz kaldığını belirtirler ve her şeyden önce insanın doğası gereği sosyal olarak inşa edilen kimliklerin ve fikirlerin, siyasi sistem içinde yok sayılarak etkili bir analizin yapılamayacağını savunurlar (Wendt, 1994, ss. 384-396). Burada fikirler ve toplumsal normlar olarak kimlik, uluslararası ilişkilerde devletlerin

faaliyetlerinin gerçekleşebileceği yapıları oluşturmanın yanı sıra eylemlerini ve çıkarlarını da tanımlar. Aynı zamanda inşa edilen devlet kimliği ve fikirler iç politikada da toplumsal yaşama yön vermektedir. İnşacı perspektifte, devletler dış politikayı salt hayatta kalma stratejisi olarak izlemezler, bunun yerine altta yatan ideolojik ve sosyal çıkarlar tarafından motive edilirler (Akbarzadeh & Barry, 2016, ss. 1-18). Dahası, her ne kadar uluslararası ilişkilerdeki realist/geleneksel paradigmalarda İran'ın ulusal ve uluslararası sistem içindeki niyetini ve amacını anlamaya yönelik etkili olduğu vurgulansa da realist/geleneksel paradigmalarda, İran'ın siyasi sistem içindeki rolünü, stratejilerini ve düşünsel unsurlarını tam olarak açıklamakta yetersiz kaldığı düşünülmektedir. Bu bağlamda inşacı perspektiften bakıldığında, İran örneğinde hem Şah rejimindeki militarist-kralcı devlet kimliği hem de İslami rejim dönemindeki Şii İslam ve devrimci İslam kimliği zaman zaman ülkenin dış politikasında olumsuz durumlara sebebiyet verdiği gibi ülke içinde de karışıklıklara ve toplumsal hareketlere neden olmuştur ve olmaktadır. Diğer yandan inşacı perspektifte, toplumsal hareket olgusunun oluşmasına neden olan ve sosyal yapı içerisinde böyle bir olguya yön veren durum ise, sosyal yapı içerisinde inşa edilen kimlikler, fikirler ve ideolojilerdir. Nitekim inşacı yaklaşıma göre; nasıl ki anarşi, egemenlik, uluslararası ilişkiler vb. olgular belirli aktörler tarafından inşa edilmişse aynı şekilde toplumsal hareket olgusu da yine çıkarlarını ön planda tutmaya çalışan aktörler/gruplar tarafından inşa edilmekte ve bu sayede siyasi sistem etki altına alınmaktadır.

1925'te ilk Pehlevi hükümdarı Rıza Han döneminde batılı devletlerin etkisiyle İran'da yönetim şekli olarak kabul edilen monarşi ve aynı zamanda batılılaşma, sekülerleşme, militarizm ve otoriterlik olguları üzerine inşa edilen devlet yapılanması; 1941'de İran'ı yönetmeye başlayan Muhammed Rıza Şah Pehlevi tarafından da devam ettirilmiştir. Şah Pehlevi, bir yandan batı yanlısı politikalarla Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Birleşik Krallık ile olumlu ilişkiler geliştirmiş bir yandan da iyilik ve vatanseverlik söylemleriyle ön plana çıkardığı "modernleşme" programıyla ülkede sosyal bir taban elde etmeye çalışmıştır. Ancak Şah'ın modernleşme kapsamında uygulamaya çalıştığı politikalar, Şah'ın devlet mekanizmasını kendi etrafında kurmasına ve halkın beklentilerini karşılayamamasına neden olmuştur (Arjomand, 1985, ss. 41-66). İlerleyen yıllarda Şah rejiminin kralcı ve otoriter yapısı; milliyetçi, laik, sol ve İslami kesimlerin tepkisine neden olmuş ve 1979 Devrimine giden süreci hızlandırmıştır. Özellikle Şah rejiminin siyasi, ekonomik, hukuki ve bürokratik uygulamalarının İslami değerlere ve uygulamalara uzak olması ve İslami düşüncüyü savunan gruplara yönelik baskısı ve İran petrol gelirlerinin ABD ve Şah'a yakın kişiler arasında paylaşılması, hem milliyetçi, laik ve sol kesimlerin hem de yönetimde İslami düşüncüyü merkeze alan kesimlerin, Şah'a karşı hareketlenmelerine neden olmuştur. İran'daki Şah rejiminin, toplumun altyapısındaki, yani sınıf oluşumlarındaki değişiklikleri yansıtmama, temsil etme ve bunlara ayak uydurma konusundaki başarısızlığı, Şah karşıtı tüm bileşenlerin bir araya gelmesine ve Şah yönetiminin mevcut krizi lağvedememesine yol açmıştır. Şah döneminde İran'da petrol gelirleri

sayesinde ekonomide dönem dönem iyileşmeler görülmüşse de devlet ekonomik krize girmekten kurtulamamıştır ve ekonominin de kötüye gitmesiyle birlikte etkili bir sosyal taban elde edemeyen Şah, rejim karşıtı protestoların hedefi olmuştur. Şah'ın ekonomi politikalarını protesto etmekle başlayan Ulusal Cephe çatısı altında birleşen muhalif kesimler, gün geçtikçe Şah'ın kralcı-askeri rejiminin ve batı yanlısı tutumunun ortadan kaldırılması için mücadele vermişlerdir. 1979 İslam Devrimi'ne giden süreçte İran'da; protestoların ardı arkası kesilmemiş, şiddet ve düzensizlik üst seviyelere ulaşmış, halka camiler aracılığıyla vaaz verilmiştir. Bu sırada Şah, toplum üzerindeki siyasi nüfuzunu ve itibarını kaybetmiş ve ona karşı ayaklanan muhalif gruplara karşı daha fazla mücadele edemeyerek İran'ı terk etmiştir (Abrahamian, 1980, ss 21-26). Akabinde İran'da meşruluğunu kabul ettiren ve muhalif kesimler içinde baskın bir grup olan İslami grup, Ayetullah Ruhullah Humeyni önderliğinde İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etmiştir. Cumhuriyet ve teokrasinin birleşimi olarak kurulan İran İslam Cumhuriyeti'nin, kurumsal kimliği Şii İslam, devrimci İslam olguları üzerine inşa edilmiştir. Bunun yanı sıra devrim sonrası kurulan İslam merkezli ve aynı zamanda çift başlı siyasi yapı (Velayet-i Fakih ve Cumhurbaşkanı), İran'da siyasi, ekonomik ve toplumsal istikrarsızlıkların baş göstermesine neden olurken; aynı siyasi yapının dış politikada da batı karşıtlığı üzerinden birtakım politikalar yürütmesi, başta ABD ve İngiltere olmak üzere birçok batı ülkesinin olumsuz tutumuna maruz kalmasına sebep olmuştur. Diğer yandan 1979'da kabul edilen yeni anayasayla birlikte Velayet-i Fakih makamının ülkedeki diğer tüm kurumlar üzerinde egemen ve meşru kabul edilmesi ve sistemleştirilmesi, İran'daki ekonomik büyümenin önünde engel kabul edildiği gibi kadın kimliğine ve diğer etnik-dinsel kimlikler üzerinde de baskı aracı olarak görülmesine neden olmuştur. Özellikle İslami rejimin, ekonomi alanında belirlediği "İslami ekonomi" modeli ve kadının toplumsal alandaki rolüne ilişkin erkek lehine uygulamaları İslam Devrimi sonrası ortaya çıkan ve temelinde rejim karşıtlığını barındıran çok sayıda protestonun yaşanmasına yol açmıştır. İran'daki çok sayıda protestonun nedeni sosyo-ekonomik nedenlere bağlansa da temelinde rejim karşıtlığı üzerinden gerçekleşmektedir. Dolayısıyla devrim sonrası ortaya çıkan İran-İrak Savaşı sonrası gerçekleşen protestolar, Yeşil Hareket, 2017-2018 Protestoları, Beyaz Çarşamba Hareketi, Mehsa Emimi Protestoları bu bağlam üzerinden değerlendirilebilir.

Bu makale, hem Pehleviler döneminde hem de İslam Cumhuriyeti döneminde inşa edilen devlet kimliğinin İran'daki toplumsal yaşam üzerindeki etkisi nedir? Sorusu ekseninde temellendirilmiştir. Makalenin temel varsayımı; İran'da her iki dönemde farklı yönetimler tarafından inşa edilen devlet kimliğinin, İran'daki her kesimin görüşüyle bağdaşmamasından dolayı toplumsal huzursuzlukların ve protestoların ana kaynağı olduğu yönündedir. Nitel araştırma yöntemiyle hazırlanan makalenin teorik çerçevesini "sosyal inşacı yaklaşım (konstrüktivizm)" ve kavramsal çerçevesini de "toplumsal hareket kavramı" oluşturmaktadır. Makale, teorik ve kavramsal çerçeveye dair bir ön bilgi verdikten sonra İran'daki devlet

kimliği krizini; Muhammed Rıza Şah Pehlevi ve İslam Cumhuriyeti dönemleri bağlamında açıklamış ve bu dönemlere ait protestolara ve toplumsal hareketlere yer vermiştir.

1. TEORİK VE KAVRAMSAL TARTIŞMA

Makalenin bu bölümü, araştırmının teorik ve kavramsal içeriğine dair tartışmayı ele almaktadır. Teorik olarak; İran devlet kimliğinin oluşum sürecine ve sonrasında gelişen toplumsal hareketlere ve protestolara sosyal inşacı (konstrüktivizm) bir perspektiften yaklaşan araştırma, ilk olarak sosyal inşacı yaklaşımın ne olduğunu açıklamakta ve sonrasında ise; araştırmının kavramsal çerçevesini toplumsal hareket kavramı ekseninde detaylandırmakta ve araştırmının sonraki bölümlerinin anlaşılması için bir ön bilgi sunmaktadır.

1.1. Sosyal İnşacı Yaklaşım (Konstrüktivizm)

Uluslararası İlişkiler alanına bir yaklaşım olarak sosyal inşacılık, uluslararası ilişkiler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Kessler & Steele, 2016, ss. 7-13). Sosyal inşacı yaklaşıma göre, toplumsal yaşam ve gerçeklikler sosyal olarak inşa edilirler ve dolayısıyla uluslararası ilişkiler de toplumsal bir gerçeklik olması sebebiyle sosyal olarak inşa edilmiştir (Küçük, 2017, s. 325). Soğuk Savaş sonrası dönemde, dünya siyasetinin değişen hatlarının anlaşılması amacıyla uluslararası ilişkiler disiplininde ön plana çıkmaya başlayan teorilerden biri de inşacı teori olmuştur. Uluslararası ilişkiler disiplinine normlar, söylemler, kimlik, söz edimleri ve özneler-arasılık gibi yeni kavramlar kazandıran sosyal inşacı yaklaşım, uluslararası ilişkiler disiplininin sözcük dağarcığını genişletmiş ve sınırlarını önemli ölçüde değiştirmiştir (Kessler & Steele, 2016, ss. 7-13). Bunun yanı sıra inşacılar; bilimsel araştırma sürecinde dilin, anlamın, sosyal gerçekliklerin, doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasındaki farklı bağlantıların ve kanıtların rolüne vurgu yapmışlardır (Kessler & Steele, 2016, ss. 7-13). Dahası sosyal inşacı yaklaşım teorisyenleri uluslararası sistemde açığa çıkan durumları; fikirler, normlar, paylaşılan anlamlar, kolektif bilgi, kültür, dil ve metinler gibi “sosyal faktörlerle” açıklamış ve ana akım/geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinin ontolojisine meydan okumuşlardır (Spindler, 2013, ss. 195-224).

Sosyal inşacılığı formüle eden ve inşacılığın önemli teorisyenlerinden biri olan Alexander Wendt'e göre, uluslararası düzende yer alan birçok olgu (anarşi, egemenlik, tehdit, güvenlik ikilemi, barış) ve aktör sosyal olarak inşa edilmiştir (Wendt, 1995, ss. 71-81). Özellikle, “anarşi, devletlerin yaptığı bir şeydir” söylemiyle ana akım uluslararası ilişkiler teorilerine eleştiri getiren Wendt, anarşinin devletler tarafından inşa edildiğini dolayısıyla boş bir kap olduğunu ve kendine özgü bir mantığının olmadığını vurgulamıştır (Wendt, 2000, ss. 123-124). İnşacı teorisyenler genel olarak, dünya siyasetinin toplumsal olarak nasıl inşa edildiğine dair bir sorgulama içine girerler ve ayrıca şu iki temel iddiayı savunurlar: İlki, uluslararası siyasetin temel yapıları

kesinlikle maddi değil toplumsaldır. İkincisi ise, bu yapılar aktörlerin sadece davranışlarını değil aynı zamanda kimliklerini ve çıkarlarını da şekillendirmektedir (Wendt, 1995, ss. 71-81). Yine Wendt'e göre; anarşi, kendi başına hiçbir şeyin yapısal nedeni değildir; önemli olan anarşilere göre değişen sosyal yapılardır (Wendt, 1995, ss. 71-81). Dolayısıyla dostların anarşisi düşmanların anarşisinden, bireysel yardım anarşisi kolektif güvenlik anarşisinden farklıdır ve bunların hepsi paylaşılan bilgi yapılarından oluşur. Burada gücün anlamı, paylaşılan bilginin temelindeki yapıya bağlıdır (Wendt, 1995, ss. 71-81). Örneğin; 100 adet İngiliz nükleer silahı, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) için 5 adet İran nükleer silahından daha az tehdit oluşturmaktadır; çünkü İngilizler, ABD'nin dostudur ve İran, değişen sosyal yapılar neticesinde ABD'nin dostu değildir.

İnşacı teori, bir sistemin sosyal yapısının belirli kimliklere ve çıkarlara sahip aktörlerin, belirli anlamlara sahip maddi yetenekler oluşturarak eylemlerini nasıl mümkün kıldığını göstermeye çalışır ve ayrıca maddi kaynakların yalnızca içine yerleştirildikleri paylaşılan bilgi yapısı aracılığıyla insan eylemi için anlam kazandığını ileri sürer (Wendt, 1995, ss. 71-81). İnşacıların burada vurgulamak istediği nokta, bilginin içinde olduğu temel yapıdır. Kısaca sosyal inşacı teoride, uluslararası ilişkilerin temel belirleyici unsurları olarak, uluslararası düzeyde kurumsallaşan normlar, söylemler, kimlikler ve egemen kurallar ön plandadır ve ulusal/uluslararası sistem bu unsurlar üzerinden açıklanmakta ve yorumlanmaktadır (Küçük, 2017, s. 325).

1.2. Toplumsal Hareket Kavramı

Toplumsal hareketler, ilk olarak 18.yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkmıştır (Tilly, 2020, s. 46). 18.yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkan ve 19.yüzyılda da Avrupa'ya yayılan toplumsal hareketler, daha çok ekonomik sorunların yol açtığı durumlar neticesinde örgütlenen bireylerin kolektif eylemleri olarak tanımlanmaktadır (Tilly, 2020, s. 46). Bir kolektif eylemin toplumsal hareket olarak nitelendirilebilmesi için; çatışma içeren durumların olması, bir ideoloji ile belirlenmiş bir amacın olması, bastırılan her ayaklanmadan yararlanabilecek ve bunu hareketi geliştirmek için kullanabilecek nitelikli bir grup liderinin olması, insanları hızlı bir şekilde organize etme yeteneğinin, hak talep edenlerin, dayanışmanın ve örgütlü bir yapının olması gerekir (Sundquist, 2013, ss. 35-46). Burada örgütlü bir yapı kurarak bir araya gelen bireyler ve gruplar politik ortamda bir modelleme gerçekleştirdikten sonra iletişim ve iş birliğiyle farklı ortamlarda kendilerini göstermeye ve kamuoyunu etkilemeye başlarlar (Tilly, 2020, s. 49).

Toplumsal hareketler 18.yüzyılda İngiltere'de şekillenmeye başladıktan sonra, 19.yüzyılda diğer Batı Avrupa ülkelerine ve oradan da Kuzey Amerika'ya yayılmış ve bu bölgelerde de etkisini göstermeye başlamıştır (Tilly, 2020, s. 38). Toplumsal olarak istenmeyen bir durumun değişimi için örgütlenen gruplar (farklı görüşlere sahip olsalar bile), kurumsallaşmamış yöntemleri kullanarak (gösteriler gibi), irade koydukları ve

tepki gösterdikleri kişi, otorite kurumları, elitler, başka gruplar ve kültürel kodlara karşı etkin bir mekanizma oluştururlar. Toplumsal hareketi oluşturan bireyler ve gruplar, siyasi sistemin aktörü/aktörleri tarafından sistemin dışında bırakıldıklarını, kendi yarar ve çıkarlarının karşılanmadığını düşündükleri için harekete geçerler ve daha çok hükümet kurumlarını, siyasi liderleri ve onların politikalarını protesto hedefi haline getirirler (Silva, 2015, ss. 27-39). Bu bağlamda çekişmeli siyasetin bir biçimi olarak nitelendirilen toplumsal hareketler temel olarak, toplumsal düzende özellikle de mülkiyet ve emek ilişkilerine ilişkin temel kurumlarda köklü değişiklikler getirmeyi amaç edinirler (Heberle, 1951, ss. 6-7). Bunun yanı sıra toplumsal hareketlerde devlet; otorite figürü olarak gücü kendinde toplayan, zorlayıcı ve ayrıca adaletsiz ekonomi politikalarıyla, ayrımcı sosyal statü yaratma çabalarıyla ve siyasi kaynakları eşit bir şekilde dağıtmayan tutumuyla hedef haline getirilmektedir (Silva, 2015, s. 29). Toplumsal hareketlerin birçok siyasi hedefi bulunmakla birlikte temel motivasyon hedefi, genellikle toplumda eşit dağıtılmayan ve her kesimin görüşünü yansıtmayan ve şartlarını taşımayan güç dağılımını değiştirmek ve geniş siyasi değişiklikler getirmeyi sağlamaktır. Nitekim toplumsal hareketin içindeki temel bileşenler (bireyler/gruplar), birçok kampanya ve protesto gösterileriyle, devletin tehditkar politikalarını engellemeye çalışarak ya da sosyal, ekonomik ve politik katılım hedeflerini ilerleterek devleti ve onun politikalarını değiştirmeye ve dönüştürmeye zorlarlar (Silva, 2015, s. 29).

18.yüzyıl toplumsal hareket kavramı daha çok proleter hareketlerle ilişkilendirilmiştir; ancak 1960'lı yıllardan sonra toplumsal hareket kavramı artık sadece proleter hareketlerle özdeşleştirilmemiştir (Heberle, 1951, ss. 6-7). 1960'lı yıllardan sonra artan sanayileşme ve teknolojik gelişmeler, küreselleşmenin etkisi ve özellikle ekonomiyle bütünleşen küreselleşme olgusu, toplumları hızlı bir siyasi, ekonomik ve sosyal değişime uğratmış ve bu dönüşümle birlikte farklı sorunların da ortaya çıkması, toplumsal hareket kavramının ve içeriğinin farklı konular ekseninde genişlemesini sağlamıştır. 1960'lı yıllardan sonra yeni paradigmlar ve perspektiflerle ele alınmaya başlanan toplumsal hareket mefhumu, daha çok mevcut sorunların çözümüne ilişkin talepleri içermektedir. 1960 sonrası toplumsal hareketler, 18.yüzyıl toplumsal hareketleriyle kıyaslandığında iktidarı ele geçirme amacı taşımamakla birlikte, 1960 sonrası hareketlerin odaklandıkları konular temel olarak; katılım ve kimlik inşası, eşitlik, ekolojik sorunlar, etnik, bölgesel ve cinsel farklılıklar gibi konuların çözümüne ilişkin talepler olmuştur (Tandoğan, 2021, ss. 587-616). 1960 sonrası gelişmelerle birlikte toplumsal hareketlerin amacının ve içeriğinin değişmesi, toplumsal hareketlerin yeni bir paradigma etrafında ve yeni toplumsal hareketler olarak nitelendirilmesini sağlamıştır. 1960 sonrası dünyanın hızlı değişimi ve dönüşümüyle birlikte yeni toplumsal hareketler yalnızca iktidarın eleştirilmesine odaklanmamış, aynı zamanda mevcut toplumsal ve siyaset biçimlerine de eleştiri getirmiştir (Demiroğlu, 2014, s. 134). Yeni toplumsal hareketler, post-endüstriyel ve post-modern toplumun işaretleri olmakla birlikte, emek mücadelesinin örtük

bir hedefi olarak, tüm toplumlar için potansiyel dönüştürücü bir fikirdir (Calhoun, 1993, s. 389). Yeni toplumsal hareketler temel olarak, hayati pratiklere ve kültürel alana odaklanmakta ve isteklerini bu bağlam üzerinden siyasallaştırmaktadır (Demiroğlu, 2014, ss. 134-135). Bu toplumsal hareketlere katılan çıkar grupları, öne sürdükleri konuları ve isteklerini iktidara anlatmak ve ayrıca bir kamuoyu yaratmak için kolektif eylemleri araç olarak kullanırlar (Demiroğlu, 2014, ss. 134-136).

Yeni toplumsal hareketler, sanayileşme sonrası gelişmelerle ve küreselleşmenin yarattığı dalgayla siyasi ve sosyal bağlamlarda değişime neden olmuştur. Diğer yandan teknolojinin gelişmesiyle birlikte iletişim teknolojisinin de ilerlemesi ve buna paralel olarak ortak çıkar gruplarının bir araya gelerek kolektif eylemlerini yaymaları sanayileşme sonrası teknolojiye dayanan ilerlemelerin bir yansıması olarak gösterilmektedir (Tilly, 2020, ss. 186-203). Yeni toplumsal hareketleri ortaya çıkaran temel motivasyon ise, küreselleşme ve teknolojik gelişmeler olmuştur (Tandoğan, 2021, ss. 587-616). Nitekim politik dolaşımlara dayanan (politik faaliyetler, kontroller, sınırlar, medya ve bağlantıları) toplumsal hareketler, küreselleşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte toplumların dönüştürülmesinde ve değiştirilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir (Tilly, 2020, s. 197).

Toplumsal hareketlerde, ortak bir amaç için bir araya gelen bireyler/gruplar çeşitli eylem ve taktiklerle kamuoyunu etkilemeye çalışırlar. Burada bilhassa aynı amacı ve fikirleri paylaşan grupların siyasal eylemlerini gerçekleştirmek için kurdukları dernekler, düzenledikleri gösteriler ve mitingler, kamplar, resmi kortejler, grev, oturma eylemleri, iktidarı ve kamuoyunu etkilemeye ve taleplerini kabul ettirmeye yönelik faaliyetleri içermektedir (Demiroğlu, 2014, ss. 134-137). Diğer yandan toplumu harekete geçiren durumlar, ülkedeki siyasi iktidarın siyasi, sosyal ve ekonomiye yönelik olarak toplumun beklentilerine cevap vermeyen politikaları olmaktadır. Devleti yöneten etkin siyasi irade, hem iç hem de dış politikadaki siyasi ve ekonomik gelişmelere uygun hareket etmediği noktada siyasi, sosyal ve ekonomik istikrarsızlıklar baş gösterir. Nitekim bu durum da beraberinde toplum içinde huzursuzlukların ortaya çıkmasına sebep olur ve muhalif grupların peyda olmasına ve toplumsal bir hareketlenmenin oluşmasına zemin hazırlar (Davies, 2011, ss. 5-19). Özellikle sosyal yapı içerisinde devlet kimliğini baskıcı, otoriter ve militarist bir zemin üzerine inşa eden aktör/aktörler, küresel sistem içinde dengeli ve etkin bir siyasi irade ortaya koyamadıkları gibi dış politikada da olumsuz durumlara sebebiyet vermekte ve ülke içinde de karışıklıklara ve huzursuzluklara yol açmaktadır (Davies, 2011, ss. 5-19).

2. İRAN'DA DEVLET KİMLİĞİ KRİZİ

Fikirler, söylemler, ideolojiler ve kurallar sosyal olarak inşa edilirler tezinden hareketle siyasi sistemi ve yapıyı açıklamaya çalışan Uluslararası İlişkiler disiplindeki sosyal inşacı yaklaşım, uluslararası sistem içinde

devletlerin karşılıklı eylemde ve iletişimde bulunmalarını ve ayrıca ulusal sistem içindeki yapıyı salt maddi unsurlarla (askeri, ekonomik) açıklamazlar (Balaam & Dillman, 2015, s. 155). İnşacı yaklaşım teorisyenleri, dünyadaki mevcut siyasi düzenin ve yapının maddi unsurlardan çok sosyal, kültürel, düşünsel ve normatif değerler üzerine kurulu olduğunu savunurlar (Küçük, 2017, s. 325). İnşacı perspektifte, ulusal sistem içindeki siyasi aktörün kimliği ve ideolojisi, devletin dış politikadaki eylemlerine yön vermekte ve çıkarlarını etkilemektedir (Akbarzadeh & Barry, 2016, ss. 1-18). Devlet sistemindeki temel yapıları, özneler arası olarak kabul eden inşacı yaklaşım teorisyenleri, devletin kimliğinin ve çıkarlarının bizzat öznenin içinde bulunduğu sosyal yapı tarafından inşa edildiğini ve daha sonra siyasi sisteme aktarıldığını vurgularlar (Wendt, 1994, ss. 384-396). Dolayısıyla inşacı perspektifte, realist/geleneksel uluslararası ilişkiler teorilerinin maddi unsur eksenli açıklamaları, İran'ın iç ve dış politikadaki stratejilerini ve çıkarlarını açıklama noktasında sosyal ve düşünsel bağlamlardan kopuk olması sebebiyle yetersiz kaldığı varsayılmaktadır (Akbarzadeh & Barry, 2016, ss. 1-18).

İran'daki devlet kimliği krizi, 1925-1979 İran Şehinşah Devleti'yle (Pehlevi İran'ı) birlikte başlamış olup; 1979'dan günümüze İslam Cumhuriyeti'nin faaliyetlerine kadar uzanmaktadır. İran'ın karşı karşıya kaldığı kimlik krizi ve sosyal meşruiyet sorunu ilk olarak; 1925-1979 dönemleri arasında Pehlevi Hanedanlığının kendi iktidarlarını ve politikalarını gerek iç politikada gerek dış politikada meşru kılmak üzere otoriter, seküler, askeri-kralcı ve batı yanlısı bir kimlik inşa etmesi ve ikinci olarak da; İran'da 1979 İslam Devrimi'yle birlikte, devrimci-radikal İslami bir kimlik inşasının gerçekleştirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Her iki dönemde de inşa edilen kimlik İran toplumuyla tam olarak bağdaşmamıştır. Özellikle 1941-1979 yılları arasında Muhammed Rıza Şah Pehlevi tarafından yönetilen İran'ın, tamamıyla kralcı ve batı yanlısı politikalarla şekillendirilmesi, İran'daki her kesimin görüşüyle bağdaşmadığı gibi toplumdaki muhalif kesimlerin ayaklanmasına ve 1979 İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesine neden olmuştur. Şah'ın politikalarını beğenmeyerek İslam Devrimi'ni gerçekleştiren Şah karşıtı muhalif gruplar (İslamcı, sosyalist, komünist, milliyetçi), yeni bir kimlik inşası süreciyle birlikte İran İslam Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. Ancak İslam Cumhuriyeti'yle birlikte oluşturulan devlet kimliğinin, devrimde rol alan tüm muhalif grupların ideolojileri ekseninde oluşturulmadığı için toplumsal yaşamda yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda bu makalede İran'daki devlet kimliği krizine neden olan iki dönem üzerinde durulmuştur: Bunlardan İlki, Muhammed Rıza Şah Pehlevi döneminde devlet kimliğinin yaratmış olduğu sorunların bir devrime yol açmasından dolayı 1941-1979 yılları arasındaki Muhammed Rıza Şah Pehlevi dönemi ve ikincisi, 1979 İran İslam Devrimi sonrası kurulan İran İslam Cumhuriyeti dönemidir.

2.1. Muhammed Rıza Şah Pehlevi Dönemi (1941-1979)

İran'ın yönetimini 1941 yılında babası Rıza Şah'tan alan Muhammed Rıza Şah Pehlevi, babasının 1925 yılında monarşi rejimi üzerine kurduğu İran Şehinşah Devleti'nin militarist-kralcı, seküler ve anti-komünist ruhunu 1941-1979 yıllarına kadar sürdürmeye çalışmıştır. Batı yanlısı politikalarla kendi krallıklarını kuran Pehleviler, toplumun altyapısındaki, yani sınıf oluşumlarındaki değişiklikleri yansıtmaya, temsil etme ve bunlara ayak uydurma konusundaki başarısızlıkları nedeniyle İran toplumundaki neredeyse her kesimin tepkisiyle karşı karşıya kalmışlardır (Abrahamian, 1979, ss. 3-8). 1925-1941 yılları arasında İran'ı yöneten Rıza Şah Pehlevi'nin, batının müdahalesine açık bir politika izlemesi, özellikle 1925 yılı itibariyle Birleşik Krallık'ın etkisiyle birlikte monarşi rejimini benimsemesi ve her seferinde Birleşik Krallık'ın istediği doğrultuda hareket etmesi Rıza Şah'ı koltuğundan etmiştir. 1941'de Birleşik Krallık'ın ve Sovyetler Birliği'nin müdahalesiyle sürgüne gönderilen Rıza Şah'ın yerine İran'ı yönetmek üzere oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevi getirilmiştir (Afary, 2023).

1925-1941 yılları arasında İran'ı yöneten Rıza Şah üst düzey bir ordu görevlisi olması sebebiyle oldukça militarist ve otoriter bir yönetim anlayışı benimsemiştir. 1925'te İran'ı modernleştirmek ve bir cumhuriyet rejimi kurmak üzere yola çıkan Rıza Şah, Birleşik Krallık'ın müdahalesiyle monarşi rejimini benimsemiş ve batı dünyasıyla iyi ilişkiler kurmuştur (Homan, 1980, ss. 673-677). Rıza Şah'tan sonra 1941'de yerine geçen oğlu Muhammed Rıza Şah Pehlevi ise, babasının militarist-kralcı yönetim anlayışını sürdürmenin yanı sıra zaman zaman babasından daha otoriter ve baskıcı davranmıştır. Özellikle politikalarını beğenmeyen işçilere, köylülere, tüccarlara ve farklı ideolojik görüşlere yönelik kişilere karşı baskıcı bir tavır içine girmesi Pehlevi Hanedanlığının sonunu hızlandırmıştır.

Muhammed Rıza 1941'de başa geçtiğinde düşük bir siyasi profil çizmiştir; ancak ordunun kontrolünü babası Rıza Şah gibi elinde tutmaya çalışmıştır. Bunun akabinde Muhammed Rıza ilerleyen yıllarda devlet mekanizmasını kendi etrafında kurmuş ve neredeyse her kuruma Pehlevi Hanedanlığının inşa etmiş olduğu seküler, askeri-kralcı kimlik anlayışına uygun hareket eden kişileri yerleştirmiş ve İran'ı modernleştirme anlayışı çerçevesinde hareket etmiştir. Ancak Muhammed Rıza Şah'ın içeride ve dışarda çok fazla kendi şahsını ön plana çıkarması ve içeride yaşanan gelişmelere karşı kayıtsız kalması ve içerideki muhalif kesimlere yönelik baskı ve yıldırma politikası izlemesi monarşi rejimine yönelik protestoların ve toplumsal hareketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Arjomand, 1985, ss. 41-66). Muhammed Şah, protesto gösterilerinin hedefi olurken 1949 yılında kendisine yönelik bir suikast girişimi gerçekleştirilmiştir. Bu suikast girişimi karşısında derhal sıkıyönetim ilan eden Muhammed Şah, bunu fırsat bilerek ülkenin tüm muhalif politikacılarını gözaltına almış ve ailesine yönelik eleştiri getiren tüm gazeteleri yasaklamış, Tudeh Partisi'ni yasadışı ilan etmiş ve Tudeh Partisi'nin birçok liderini ölüm cezasına çarptırmıştır (Abrahamian,

1979, ss. 3-8). Bu sırada muhalefet, Muhammed Rıza Şah'ın bu suikast girişimini kralcı bir darbeye dönüştürdüğünden şikayet etmiştir. Şah'a karşı gittikçe örgütlenmeye başlayan muhalif gruplar içinde milli cephenin lideri olan Muhammed Musaddık başta olmak üzere, çeşitli laik ve milliyetçi gruplar, İslami gruplar ve sosyal demokrat gruplar yeni bir ittifak kurmuştur. Ulusal Cephe adı altında birleşen muhalif gruplar, Şah'ın batı yanlısı politikalarına ve özellikle İngilizlerin İran petrolü üzerindeki hakimiyetine son vermesini ve petrol endüstrisini millileştirmesini, dürüst seçimleri teşvik etmesini, basına yönelik müdahalelerine son vermesini ve sıkıyönetimi kaldırmasını talep etmişlerdir (Abrahamian, 1979, ss. 3-8). Muhammed Şah'a yönelik, Ulusal Cephe liderliğinde giderek artan protestolar Şah'ı derin bir hoşnutsuzluğa sürüklemiştir ve bu halk hareketlerini bir nebze de olsa durdurmak için, 1951 yılında Muhammed Musaddık'ı başbakan olarak atamıştır. Bunun yanı sıra Musaddık'ın başbakan olarak atanmasında, İran petrol şirketinin millileştirilmesi yasa tasarısının meclisten geçmesi ve Musaddık'ın, Şah karşısında güçlü bir pozisyona geçmesinin de etkisi olmuştur. Nitekim İran petrolünün millileştirilmesi için uğraşan ve bir yasa tasarısıyla bunu meclisten geçiren Musaddık, ilgili yasa tasarısı kapsamında İngilizlerin İran petrol pazarından çekilmesini sağlamıştır. Şah'a karşı bir hamle olan İran petrolünün millileştirilmesi meselesi, Şah tarafından uygun görülme de ona karşı hareketlenen grupları kontrol altında tutmak için bir emniyet supabı görevi görmüştür.

İran'da 1951 ve 1953 yılları arası Şah ve Musaddık'ın güç mücadelesine sahne olmuştur. Bu güç mücadelesinde Şah'ın arkasında batılı güçler bulunurken, Musaddık'ın arkasında her ideolojik görüşten oluşan Ulusal Cephe ve İran halkı bulunmuştur. Gittikçe Şah'ın monarşi rejimini sarsmaya başlayan Musaddık, dış güçlerin meseleye dahil olmasıyla birlikte bir darbeyle görevinden uzaklaştırılmıştır. Musaddık'a yönelik bu darbe, Amerika Dış İstihbarat Servisi'nin (CIA) ve Birleşik Krallık Dış İstihbarat Servisi'nin (MI6), ortak eylemi neticesinde gerçekleştirilmiştir (Afary, 2023). Batı'nın desteğini sıklıkla alan Şah, -Musaddık'a yönelik bu darbeden sonra İran halkının ondan oldukça uzaklaşmasına ve onu daha önce destekleyen kesimlerin bile tepki göstermesine yol açmıştır. Şah'ın bu tutumu karşında eylemsel olarak ortaya çıkan durum ise, sıklıkla "Kahrolsun Şah!" diyerek sokağa dökülen Şah karşıtı grupların toplumsal protestoları olmuştur. Nitekim bu toplumsal protestolar, İran İslam Devrimi'ne giden sürecin önemli bir basamağını oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra İran'da tüm muhalif grupları kendisine karşı örgütlemeyi, batı yanlısı politikalarını ve kralcı-askeri ve otoriter devlet kimliğini sürdürmekle başaran Şah, belirli bir süre daha militarist ve otoriter politikalarını sürdürmüştü de İran İslam Devrimi'nin yaşanmasına ve monarşinin çöküşüne engel olamamıştır.

Şah, Musaddık'a karşı zafer kazanarak planladığı otoriter hükümet politikalarına devam etmiş ve baskıya dayalı politikalarını 1953'ten 1977 yılına kadar uygulamıştır. 1953'ten sonra ordunun etkin rolüyle ve ABD-İsrail

destekli olarak kurduğu SAVAK gizli polis örgütünün gücüyle ülkenin kontrolünü tekrar ele alan Şah, Ulusal Cephe'yi yasa dışı ilan ederek muhalefeti dağıtmış ve Musaddık dahil olmak üzere birçok lideri tutuklamış ve çok sayıda kişiyi idam ettirmiştir (Abrahamian, 1979, s. 4). Diğer yandan ülkenin petrolden elde ettiği gelire hızlı bir şekilde dünyanın en büyük askeri tesislerinden birini kuran Şah, savunma bütçesine dahil olmayan ve yurt dışından alınacak silahlar için ayırdığı bütçe 1941 ile 1953 yılları arasında 10 milyon dolardan 1953 ile 1966 arasında 700 milyon dolara, 1965 ile 1972 yılları arasında 2 milyar dolara ve 1972 ile 1976 yılları arasında yaklaşık olarak 17 milyar dolara ulaşmıştır (Abrahamian, 1979, ss. 4-5). Bunun yanı sıra 1963 yılında "Beyaz Devrim" adını verdiği modernleşme programını devreye sokan Muhammed Şah, İran'ı endüstriyel ve önemli bir ekonomiye sahip bir güce dönüştürmeye çalışmıştır. Beyaz Devrim politikasını 1979 yılına kadar sürdürmeye çalışan Şah, 1963-1979 yılları arasında sağlık, eğitim ve kamu refahı alanlarında büyük ilerlemeler kaydetmekle birlikte köyden kente göçün hızlanmasına ve böylece konut yetersizliği sebebiyle gecekondulaşmanın artmasına, yaşam kalitesinin düşmesine neden olmuştur. Ayrıca petrol gelirlerine rağmen düzgün bir altyapının kurulamaması da Şah'ın "Beyaz Devrim" politikasına gölge düşürmüştür (Abrahamian, 1980, ss. 21-26). Beyaz Devrim politikası ekonomik açıdan iyi olarak nitelendirilse de aslında halk nazarında karşılığını bulamamıştır. Bu duruma sebep olarak da sosyal normlar ve kurumlar üzerindeki dönüştürücü yetkilerin eşit olarak dağıtılmaması gösterilmektedir. Beyaz Devrim'le birlikte Şah hükümetinin olağanüstü harcamaları yaklaşık on yıl daha sürmüştür ve bu süreçte dünyada parasal istikrarsızlık, petrol fiyatlarındaki patlama ve yüksek enflasyon, İranlıların satın alma gücünde ve yaşam standartlarında bir durgunluğa yol açmıştır.

İran'da 1974'lü yıllar Şah'ın reform politikaları neticesinde ekonominin oldukça iyi olduğu bir dönem; ancak Şah'ın ekstra harcamaları 1976'nın ortalarına gelindiğinde mevcut geliri aşınca; siyasi huzursuzluklar, ekonomik ve sosyal eşitsizlikler de iyice artmaya başlamıştır (Homan, 1980, ss. 673-677). Nitekim Şah'ın bu kontrolsüz tutumu birçok kesim tarafından birinci vitesten dördüncü vitese geçmek gibi olduğu ve konfor ve kontrolün hıza feda edildiği şeklinde yorumların yapılmasına neden olmuştur (Homan, 1980, ss. 673-677). Modernleşmeyi; ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda etkili bir denge mekanizması üzerine inşa edemeyen Şah, toplumun geri kalanından daha çok zenginlere fayda sağlayarak durumun daha da kötüleşmesine yol açmıştır (Abrahamian, 1980, ss. 21-26). Bu sırada Şah, servetine servet katmaya devam ederken 1975-1977 yılları arasında enflasyon oranlarında büyük bir patlama söz konusu olmuştur. Ancak Şah rejimi bu enflasyon oranlarına müdahale ederek düşürmek yerine, küçük esnafı suçlamış ve çarşı (bazaar) esnafına savaş ilan etmiştir. Tüccarlara savaş ilan etmesinin yanı sıra kendi otoritesine ve monarşi rejimine tehdit olarak gördüğü dini kurumlara da savaş ilan etmiştir. Muhammed Şah'ın, monarşi yanlısı olmayan gruplara yönelik baskısı ve yıldırma politikası 1950'li yıllarda

başlamışsa da 1963 ve sonrası süreçte giderek artmaya başlamıştır. Özellikle ulema sınıfına karşı gözaltına alma ve sürgüne gönderme faaliyetleri artan Şah'ın, dönemin dini liderlerinden biri olan Kum'daki eski profesör Ayetullah Ruhullah Humeyni'yi 1964'te sürgüne göndermesi ve dini liderlerin İran'da faaliyette bulunmasına izin vermemesi, Şah'a karşı yeni bir toplumsal hareketlenmenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İran'daki din alimlerinin başta Humeyni olmak üzere, Şah'ı dinsiz ve yabancı güçlerle hareket eden ve batıya hizmet eden biri olarak nitelendirmesi, Şah'ın ulemaya ve dini liderlere karşı savaş ilan etmesine ve örgütlenmeye başlayan bu grupları dağıtmasına yol açmıştır. Ancak 1970'ler boyunca Şah rejiminin artan sosyo-politik baskıları; ülkede etkin bir konumda olan Sovyet yanlısı Tudeh Partisi'ni ve 1950'lerde dağılan Ulusal Cephe üyelerini tekrar Şah rejimine karşı birleştirmiş ve bu muhalif gruplar geniş bir muhalefetle ulemaya katılmışlardır (Afary, 2023).

Şah'ın, İran'daki protestolar sonrası sansür, gözetim, hapsedme ve işkence uygulamalarına devam etmesi, ulema sınıfının çatısı altında Şah'a karşı birleşen grupların daha fazla seslerini yükseltmelerini sağlamıştır. Diğer yandan Paris'te sürgünde bulunan Humeyni, Pehlevi rejiminin kötülüklerini ve dinsizliğini vurgulayan vaazları kaset haline getirilerek İran'daki halka dağıtılmakta ve halkın din alimlerinin rehberliğinde birleşmeleri istenmektedir. Humeyni'nin vaazlarından oldukça etkilenen laik entelektüeller başta olmak üzere çok sayıda işsiz, çalışan, tüccar, öğrenci, yoksul kesim ulemanın etrafından birleşmiştir. İran'daki birçok kesimin ulema etrafında birleşmesinin sebeplerinden biri Şah'ın baskı politikaları olsa da diğer sebepler arasında Şah rejiminin kötü düşünülmüş ekonomi politikaları, modernleşme adı altında batıya hizmet eden tutumu, İran petrol gelirlerinin batıya aktarılması gibi durumlar da etkili olmuştur. 1977-1979 yıllarına gelindiğinde İran'da yolsuzluk üst seviyelere ulaşmış ve batı tarzı hayat yaygınlaşmış ve Şah'a karşı kitlesel ayaklanmalar daha da artmıştır. Bu durum karşısında mollalar, İran'da özellikle ahlaki bir çöküşün olduğunu bunun sebebinin Şah'ın, İran'ı, batıya benzetmeye çalışmasının olduğunu, gençlerin batı tarzı giyim ve hayat tarzlarıyla oldukça yozlaştığını ve bu tür bir toplumun çökeceğini belirtmeleri üzerine harekete geçmeleri, Şah'ın savunmasız kalmasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra mollaların, İran toplumunun tüm kurumlarıyla ve bileşenleriyle birlikte tekrar ayağa kaldırılmasının tek yolunun geleneksel değerlerin ve dini yasaların uygulanması gerektiğini savunmaları ve ayrıca Şah karşıtı muhalif grupların artan varlığı, İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesine neden olmuştur (Arjomand, 1985, ss. 41-66).

1963 Beyaz Devrim'den 1978 yılına kadar yaklaşık on beş yıl boyunca İran'ın sanayileşmesi ve modernleşmesi üzerine çalışan Şah, gelişigüzel kentleşme ve modernleşme politikalarına ve büyük petrol gelirlerine rağmen sosyal bir taban elde edememiştir. Şah'ın monarşi rejiminin yıkımını hazırlayan hızlı modernleşme politikaları, devlet mekanizmasını otoriter,

askeri-kralcı kimlik anlayışı üzerinden sürdürmesi ve kendi şahsı etrafında kurumsallaştırması, baskı ve yıldırma politikaları, son yıllarındaki ivme eksikliği ve kararsızlığı, İran'da Pehlevi Hanedanlığının sonunu getirmiştir.

2.2. İran İslam Devrimi ve İslam Cumhuriyeti Dönemi (1979-Günümüz)

Muhammed Rıza Şah Pehlevi döneminde yaşanan olaylar, toplumsal seferberliğe eşlik eden siyasallaşmayı çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur. Ülke yönetiminin modernleşme adı altında askeri-kralcı diktatörlükle yönetilmesi ve devlet kimliğinin İran'daki sosyo-kültürel yapının görmezden gelinerek inşa edilmesi bir devrimin -kimilerine göre bir darbenin- gerçekleşebileceğinin işaretlerini çok önceden vermiştir. Şah, monarşi rejiminin sonunu, halkın taleplerini göz ardı ederek ve reddetmeye çalışarak, katılım arayanları yasal olmayan durumlara ve mevcut sistemin dışına iterek onları siyasi eyleme zorlayarak getirmiştir (Green, 1980, ss. 31-53).

1978 yılında Tahran gazetesi Ettela'at'ın Şah'ın politikalarını destekler nitelikteki söylemleri ve özellikle Humeyni'ye yönelik sert sözleri binlerce genç medrese öğrencisinin protestosuna neden olmuştur (Afary, 2023). Bu protesto gösterilerinde Şah rejiminin aşırılıklarını protesto eden binlerce medrese öğrencisinin her gün sokağa dökülerek "Allahu ekber!" şeklinde tekbir getirmeye başlamaları şiddeti daha fazla körüklemiş ve birçok kişinin hükümet tarafından öldürülmesine yol açmıştır (Afary, 2023). Şah rejimi tarafından öldürülen her bir kişinin Şii ülkesinde "şehit" olarak nitelendirilmeye başlanması da, yeni ölümleri ve bu yeni ölümler de yeni gösterileri doğurmuş ve bir döngü halinde bir toplumsal öfkenin oluşmasına neden olmuştur. Bu esnada Şah hükümetinin öfkeli grupları yatıştırılmaya yönelik hiçbir politikası işe yaramamakla birlikte, dini grupların protestolarına, laik, sol ve dini sağdan gelen grupların protestoları da dahil olmuştur. İran'da şiddet ve düzensizlik artarak devam ederken, tüm muhalif gruplar ulema sınıfının çatısı altında birleşerek Şah'ı baskılamaya çalışmışlardır. Bu durum karşısında Şah, taviz ve baskı arasında bocalayarak Eylül 1978'de sıkıyönetim ilan etmiş ve Şah hükümetine yönelik herhangi bir muhalif protesto karşısında ordunun müdahale edeceğini belirtmiştir (Afary, 2023). Ordunun Tahran sokaklarında toplanan gruplara müdahale etmesiyle birlikte Tahran'da gösteri düzenleyen yüzlerce kişi öldürülmüştür. Ocak 1979 yılına gelindiğinde Şah, İran'daki bu toplumsal hareketlere karşı daha fazla müdahale edemediğinden ve ayrıca ağır bir hastalıkla da uğraşmasından dolayı ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Nitekim bu durum üzerine bunu fırsat bilen Humeyni 1 Şubat 1979'da İran'a dönmüştür. Humeyni'nin sürgünden dönmesini büyük bir coşkuyla kutlayan İslami gruplar, Humeyni liderliğinde İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlamışlardır.

1979 yılındaki topyekun ayaklanmalar, muhalif örgütlerin yeniden ortaya çıkmasıyla birlikte gerçekleşmiş ve Şah rejimi parçalanmıştır. Şah'a karşı zafer kazanan muhalif örgütler farklı ideolojik görüşlere sahip olsalar da Şah'a karşı birleşmeyi başarmışlardır. Bu muhalif örgütleri beş farklı eğilim

üzerinden tanımlayan Orta Doğu tarihçisi Ervand Abrahamian (1979, ss. 6-8), bu beş farklı gruptan ilkinin; Ayetullah Şirazi ve Şeriatmedari önderliğinde olan “dinci muhafazakarlar” grubu olarak nitelendirmektedir. Bu grubun temel hedefi monarşiyi ortadan kaldırmak ve siyasi bir devrim gerçekleştirmektir. Ancak bu grubun toplumsal bir devrim başlatmak gibi bir arzuları bulunmamaktadır. İkincisi Mehdi Bazergan’ın da içinde olduğu İran Kurtuluş Hareketi eksenli “dinci radikaller” grubudur. Bazergan ılımlı ve pragmatik bir siyaset izlerken grubun içindeki bir kesim daha çok radikal sosyal ilkeleri uygulamaya yönelik bir yol izlemiştir. Üçüncüsü batılı her türlü teknolojik, kültürel, siyasi ve sosyal uygulama ve politikaları reddeden “dinci gericiler” grubudur. Bu grup İslam kanunlarına uymayanların taşlanması, kadınların zorla örtünmesini isteyen ve toplumdaki sınıf eşitsizliğiyle ilgilenmeyen, kendi içlerinde tutarlı olmayan dağınmış birkaç teologdan oluşmaktadır. Dördüncüsü monarşinin ortadan kaldırılmasını destekleyen ancak yerine laik ve demokratik bir cumhuriyetin kurulmasını isteyen “laik reformcular” grubudur. Ulusal Cephe liderliğindeki bu grubun amacı modern bir anayasa oluşturmaktır. Beşincisi ise, Tudeh Partisi, Marksist-Leninist Örgüt ve Devrimci Tudeh üyelerinin bulunduğu “laik radikaller” grubudur. Bu grubun amacı da monarşinin yıkılmasını sağlamak ve sol eksenli demokratik bir düzenin inşa edilmesini sağlamaktır. Bu beş gruptan İran’da etkili ve sosyal bir taban oluşturan dindarlar grubu toplumu harekete geçirme noktasında en büyük başarıyı yakalayan grup olmuştur. Nitekim 1977’li yıllarda devlet tahakkümünden arındırdıkları camiler vasıtasıyla devlete karşı toplumsal muhalefeti camilerde örgütleyen dindarlar, İran İslam Devrimi’nde büyük bir rol oynamışlardır.

Şah rejiminin siyasi, ekonomik, hukuki ve bürokratik uygulamalarını İslami değerlere ve uygulamalara uzak gören dindarlar ve aynı zamanda İran petrol gelirlerinin Birleşik Krallık ve Şah’a yakın kişiler arasında paylaşılmasını kabul etmeyen milliyetçi kesimler ve demokratik bir cumhuriyetin kurulmasını savunan laik ve sol kesimler 1979 yılında İran İslam Devrimi’ni gerçekleştirmişlerdir. Devrim sonrası toplumsal alanda meşruluğu ve etkisi daha fazla olan ulema sınıfı, Ayetullah Humeyni önderliğinde Şii İslam eksenli yeni bir devlet kimliğinin inşasına başlamıştır. Bu kimlik inşası sonrası ortaya çıkan devrimci-radikal İslam kimliği, Pehlevi yönetiminin otoriter, askeri-kralcı devlet kimliği gibi İran toplumuyla bağdaşmamıştır. 1979 sonrası süreçte oluşturulan yeni anayasayla birlikte toplumsal birtakım farklı seslerin oluşmaya başlaması ve dönem dönem İslami rejime yönelik protestoların yapılması bu durumun ilk örnekleri olarak sayılabilir.

1979 İran Devrimi sonrası oluşmaya başlayan İran’ın siyasal sistemi ve devlet yapısı, temel olarak cumhuriyet ve teokrasi birleşimidir (Sayın & Çırakoğlu, 2020, s. 175). Devrim sonrası kabul edilen anayasada, en yetkili otorite Velayet-i Fakih (Rehber) yani dini lider olmuştur. Humeyni liderliğindeki dini yönetimde, Şer’i hükümler uygulanmış ve Humeyni’nin dolayısıyla Velayet-i Fakihin meşruiyeti ilahi kaynaklara dayandırılmıştır.

Yetkisini ve kaynağını ilahi güçten alan Velayet-i Fakih sorgulanamaz ve tartışılmaz bir otorite olarak kabul edilmiştir. Diğer yandan devletin işleyişinde erkler ayrımı ilkesi benimsenmiş ve yasama, yürütme ve yargı bağımsız kurumlar olarak tanımlanmıştır. Yetkisini ilahi kaynaktan alan Velayet-i Fakihin yanı sıra, yetkisini halktan alan cumhurbaşkanının olması devlet yönetiminde çift başlılığa ve dini aktörlerin, siyasi kurumlar üzerinde hakimiyet kurmasına neden olmuştur. İran yönetim sistemi içerisindeki bu çift başlılık, sistem içerisindeki anlaşmazlıkların temel sebeplerinden biri olarak gösterilmektedir. Nitekim ülke içindeki laik ve eğitilmiş orta kesimler cumhurbaşkanının yanında yer alırken, çağdaşlaşma karşıtı ve batı karşıtlığı içinde olan gelenekçi kesimler ise Velayet-i Fakihin yanında ve onun otoritesinin korunmasına yönelik tavırlar içinde olmaktadır (Sayın & Çirakoğlu, 2020, ss. 175-177).

İslam Devrimi'yle birlikte İran'ın ömür boyu siyasi ve dini lideri yani Rehber'i seçilen Humeyni, İran'ı teokratik olarak yönetilen bir İslam devletine dönüştürmüştür (Afary, 2023). Devletin kurumsal kimliğini teokrasi üzerine inşa eden Humeyni, ilk olarak siyasi intikam planlarını devreye koyarak Şah rejimi için çalışan yüzlerce kişiyi idam etmiş ve geri kalan muhalif kesimleri bastırmış ve çoğunu sistematik olarak hapsedmiş ve öldürmüştür. Bunun yanı sıra İranlı kadınların peçe takmasını zorunlu kılmakla birlikte batı müziğini, alkölü yasaklanmış ve İslam hukukunun öngördüğü cezaları yeniden uygulamaya koymuştur (Afary, 2023).

1979 Devrimi sonrası erkler ayrılığı prensibine yer verilen yeni anayasada yürütme gücü Velayet-i Fakih ile birlikte cumhurbaşkanına aittir. Resmi olarak ülkenin en yetkili ikinci otoritesi olarak gösterilen cumhurbaşkanı, anayasal denetime ve görev süresi kısıtlamasına tabi tutulmaktadır. İran siyasi sisteminde her ne kadar çift başlılık olsa da yönetimde en üstün otorite Velayet-i Fakih makamıdır. 1970'li yıllarda Ayetullah Humeyni tarafından sistemleştirilen bu makam daha sonra kabul edilen İran anayasasında makamlar üstü olarak gösterilmiş ve sorgulanamaz bir nitelik kazandırılmıştır (Çelik & Yılmaz, 2017, ss. 145-148). Siyasi düalizm üzerine kurulu olan İran'daki siyasi sistem, kendi içinde dini öze bağlılık ve bu bağlılıkla sınırlanmış bir düzeni ifade etmektedir. Nitekim Velayet-i Fakih (Rehber), bu çift yapıya sistemde en üstün otoritedir ve aynı zamanda kutsallık atfedilen konumdadır (Sayın & Çirakoğlu, 2020, s. 180). Şiiliğin İmamiyye (On İki İmam anlayışı) mezhebine göre toplumu yönetme görevi imamet ile görevlendirilen Hz. Ali'ye aittir. Hz. Ali'den sonra ise bu hükmetme görevini On İki İmam sürdürür. Bu bağlamda On İkinci İmam Hz. Mehdi Muntazar olmuştur. Ancak On İkinci İmam olan Hz. Mehdi Muntazar'ın kaybolması yani gayba uğraması üzerine ve İslam dünyasının yeni bir yöneticiye ihtiyaç duymasından ötürü Velayet-i Fakih makamı Ayetullah Humeyni tarafından oluşturulmuş ve sistemleştirilmiştir. Dolayısıyla tamamıyla kutsallık atfedilen Velayet-i Fakih makamı, sadece Allah'a karşı hesap verilebilir bir niteliğe büründürülmüş ve İslami

düşünceyle yönetilen toplumun ise Velayet-i Fakihe itaat etmesi beklenmiştir (Sayın & Çırakoğlu, 2020, ss. 180-181). Velayet-i Fakih olarak seçilen dini lider, devletin kurumsal yapısında baskın bir pozisyonda bulunmakla birlikte, ülkenin iç ve dış politikasındaki temel ilkelerin belirlenmesinde de kilit bir rol oynamaktadır (Efegil, 2020, s. 204).

Devletin kurumsal kimliğinin Velayet-i Fakih ve Şii İslam eksenli kurulmuş olması ve Velayeti Fakihin İran'daki yasama, yürütme ve yargı erkleri üzerinde üstün, egemen ve meşru olması hem ülkenin ekonomik büyümesinin önünde engel teşkil etmekte hem de kadın kimliği ve diğer etnik-dinsel kimlikler üzerinde baskıya neden olmaktadır (Berber, 2013, ss. 61-84). Nitekim Velayet-i Fakihin sorgulanabilirliği ve hesap verilebilirliği olmadığından, ülkede siyasi ve toplumsal istikrarsızlıklar ve huzursuzluklar baş göstermektedir.

3. İSLAMİ REJİM DÖNEMİ PROTESTOLARI

1979'da İslam devletinin kurulmasından sonra İran'da toplumsal ve ekonomik alana ilişkin birtakım tartışmalar yaşanmıştır. Devletin yeni kurumsal kimliğinin İslam eksenli inşa edilmesi ve toplumla bütünleşmemesi noktasında belirli sorunların açığa çıkması bakımından önemlidir. Şii İslam eksenli inşa edilen devlet kimliği, özü itibarıyla İslam hukuku üzerine temellendirilmiş ve bu noktada ilk karşılaştığı sorunlardan bir tanesi, yeni toplumsal düzende kadının rolüne ilişkin olmuştur (Higgins, 1985, ss. 477-494). Diğer karşılaştığı sorunlar ise; ekonomik zorluklara, hayat pahalılığına ve işsizliğe yönelik sorunlar olmuştur (Zimmt, 2018, ss. 1-5). İslam devletinin iç politikada ve dış politikada İslamcılık, Şiilik ve İrancılık sacayakları üzerine inşa ettiği devlet kimliğiyle hareket etmesi aynı zamanda İslami ekonomi modelini ve anti-kapitalist ve batı karşıtı bir politika benimsemesi içerde sosyal ve ekonomik memnuniyetsizliğe sebep olurken, dış politikada ise, ekonomik ve siyasi yaptırımlara maruz kalmasına ve uluslararası sistemde yalnızlaştırılmasına neden olmaktadır (Akbarzadeh & Barry, 2016, ss. 1-18). İslam Devrimi'nden sonra İran'da ekonomik, sosyal ve siyasi nedenlerden kaynaklı çok sayıda tartışmanın yaşanması beraberinde yeni protestoları doğurmuştur. Ancak bu protestoların hiçbiri devrim ya da toplumsal bir hareket olabilecek bir nitelik kazanamamıştır. Nitekim bir devrimden bahsedilebilmesi için yerleşik bir hükümeti veya siyasi sistemi kökten değiştirmeyi amaçlayan bir eylemin olması gerekir (Sundquist, 2013, ss. 35-46). Bunun yanı sıra bir protestonun da toplumsal harekete dönüşebilmesi için coğrafi alan dağılımı, bir konuya ortak tepki gösterme, etkili bir organizasyon ve tüm etnik-dinsel-dilsel grupların aynı fikir etrafında birleşmeleri gerekir. Yeni toplumsal hareketlerde mevcut siyasi sistemi kökten değiştirme amacı bulunmasa da değiştirilmek istenen konuya dair toplumun tüm kesimlerinin ortak bir tepki vermesi söz konusudur. İran örneğinde İslam Devrimi sonrası ortaya çıkan ve toplumsal harekete dönüşebilecekken belirli sebeplerle etkili olamayan birkaç önemli protesto şu şekildedir: İran-İrak Savaşı sonrası

gerçekleşen protestolar, Yeşil Hareket, 2017-2018 Protestoları, Beyaz Çarşamba Hareketi, Mehsa Emimi Protestoları. Bu protestolar amaçları itibariyle farklılıklar taşısa da temelde İslami rejim karşıtlığı üzerinden şekillenmiştir.

İran'daki siyasi sistem üzerinde Birleşik Krallık ve ABD'nin müdahalesinin olması, İran hükümetlerinin politikalarını etkilemekle birlikte ülke içinde huzursuzlukların baş göstermesine neden olmaktadır. Özellikle 1925 yılı itibariyle Birleşik Krallık'ın etkisiyle monarşi rejimini benimseyen ve 1978 yılına kadar da Bileşik Krallık ve ABD'nin yönlendirdiği politikalar çerçevesinde hareket eden Şah rejimi, toplumsal bir hareketle ortadan kaldırılmıştır. Bu toplumsal hareket içinde farklı grupların yer alması ve özellikle İslami grupların etkili olmasında ABD'nin payı yok sayılamaz (Bahramitash, 2003, ss. 229-241). Nitekim 1960'lı yıllarda Şah'ın ilan ettiği Beyaz Devrim her ne kadar Şah'ın bir politikası gibi görülse de aslında ABD destekli bir politikadır ve hem bu politika vasıtasıyla Şah'ın İran'da etkili olması hem de halkın sosyalizme olan desteğinin kırılması sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra Şah rejimi, İslami gruplara verilen desteği ABD'nin etkisiyle kesmemiştir. Sebebi ise; Soğuk Savaş döneminde İran halkının, ABD'nin kendisine tehdit olarak gördüğü Sovyetler Birliği'ne ve sosyalist fikirlere yönelmelerini engellemek ve dolayısıyla İslamcılarının desteklenmesinin daha doğru olduğu yönündeki hakim anlayış olmuştur ve böylece 1960'ların sonlarından ve 1970'lerin başlarında İslamcı grupların sayısı artmıştır ve artan bu sayı Şah rejiminin en büyük düşmanı olmuştur (Bahramitash, 2003, ss. 229-241). İslamcı grupların etkisini iyiden iyiye göstermeye başladığı ve 1979'da doruk yaptığı süreçte İslam Devrimi gerçekleşmiş ve aynı zamanda ABD ile rehinelere krizi patlak vermiştir. 4 Kasım 1979 tarihinde ABD-İran ilişkilerinin daha da bozulmasına sebebiyet veren "rehinelere krizi", İslam Devrimi'nden sonra Muhammed Rıza Şah'ın ABD'ye gitmesi ve İran'ın, Şah'ın iadesini talep etmesi ve ABD'nin bu talebi reddetmesi üzerine bir grup İranlının, ABD Büyükelçiliği'ni basması üzerine olmuştur (Afary, 2023). İran'daki ABD Büyükelçiliği'nin basılması üzerine ABD, İran'a yönelik ekonomik ve askeri birtakım yaptırım kararı almıştır. Bu yaptırımlar arasında, ABD'de de yasal izni olmadan ikamet eden İran vatandaşlarının sınır dışı edilmesi, İran'a yapılacak olan ve önceden kararlaştırılan üç yüz milyon dolar tutarındaki askeri yedek parça sevkiyatının durdurulması ve İran petrolünün ithal edilmemesi bulunmaktadır (Kayaalp & Köse, 2022, ss. 49-52). 1979'dan sonra ekonomik ve siyasi olarak bir yıpratma süreciyle karşı karşıya kalan dini rejim, 1980 yılında bölgesel mücadelelerin içine de çekilmiştir. Irak'taki Saddam Hüseyin hükümeti, hem İran'daki rejim değişikliğini hem de İran'ın ABD ile olan rehinelere krizinden dolayı İran'ın zor bir durum içinde olduğunu düşünerek bunu fırsata çevirmesi ve İran'a saldırması bölgede sekiz yıl süren ve aslında kazananı olmayan, ancak maddi ve manevi her iki tarafın da ağır yaralar aldığı bir savaşın yaşanmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra İran, Irak'la yaşanan savaştan dolayı 1981'de ABD'li rehinelere serbest bırakarak ABD ile yaşanan rehinelere krizini çözüme

kavuşturmuş, ancak ABD'nin düşmanlığını kazanmıştır (Bahramitash, 2003, ss. 229-241).

1980 yılında başlayan ve 1988 yılında sona eren İran-İrak Savaşı'nda, ABD, Saddam Hüseyin'in İran'a yönelik saldırısını desteklemiştir. ABD'nin desteğiyle savaşın süresi uzamış ve çok sayıda can kaybı yaşanmıştır. Bu süreçte İran'ın Rehberi olan dini lider Ayetullah Humeyni, bu felaketi önlemek için cihad ilan etmiş ve kadınların da dahil edildiği etkili bir mücadelenin verilmesini istemiştir. Ayetullah'ın cihat doktrini; cehalete karşı cihad, ülkeyi yeniden inşa etmek için bir cihad, yabancı işgaline ve darbe olasılığına karşı bir cihad'ı içermekte ve bu doktrine göre; kadın ve erkek, dini liderin emirlerini yerine getirmekle dini olarak sorumludur (Bahramitash, 2003, ss. 229-241). Bu doktrin sonrası farklı ideolojik görüşten olan milyonlarca İranlı kadın cihad anlayışıyla hareket etmiş ve tıpkı İslam Devrimi'ndeki gibi ülkelerini savunmuşlardır. Bu savaşın İran ve Irak nezdinde bir kazananı bulunmamaktadır; ancak İran'daki kadının rolünün ve kamusal alandaki varlığının kanıtlanması açısından oldukça önem taşımaktadır. Diğer yandan Humeyni kadın seçmen kitlesinin ve kendisini iktidara getiren kadınların büyük desteğinin farkında olarak, Irak'la yapılan savaşta da kadınların mücadeleye dahil olmasını istemiştir. Nitekim İslam Devrimi'ne giden süreçte de Humeyni'nin söylemiyle kadınlar gösterilerin her zaman ön saflarında yer almıştır (Bahramitash, 2003, ss. 229-241). İslam Devrimi boyunca kadına önem atfeden Humeyni, İslam Cumhuriyeti kurulduktan kısa bir süre sonra kadınların, anne ve eş olarak geleneksel rollerine geri dönmelerini istemiştir. Ancak hem rehine kriziyle İran'a ABD tarafından ciddi bir ekonomik yaptırımın uygulanması hem de Irak'la yapılan savaş Humeyni'nin kadınlara yönelik söylemlerinde geri adım atmasını sağlamıştır (Bahramitash, 2003, ss. 229-241).

İran İslam Devrimi'nin başarıya ulaşması ve Şah'ın devrilmesinden sonra İran tarihinde ilk kez benzeri görülmemiş bir şekilde İran'da kadın hareketi ortaya çıkmıştır (Tabari, 1986, ss. 342-360). Rejim değişikliğinden kısa bir süre sonra 31 Ocak 1979'da varlığını ilan eden kadın grubu, İran'daki şehirli, aydın ve emekçi kadınlardan ve bunun yanı sıra kırsaldaki kadınlardan oluşmuştur (Tabari, 1986, ss. 342-360). Kadının rolü ve statüsü hem Şahlık rejiminde hem de İslam rejiminde sıklıkla gündem olmuştur ve olmaktadır. İslam Devrimi'nden sonra kadınların örgütlenmesinin sebebi, Şah rejiminde verilen belirli hakların korunmasını sağlamak ve ayrıca dini rejimin dayatmaya çalıştığı zorunlu örtünmeyi emreden, kadının çalışma hayatına ve aile içi kurallarına yönelik erkek lehine verilen hükümlerine ve politikalarına karşı durmaktır (Higgins, 1985, ss. 477-494). Şah, 1963'ten itibaren Beyaz Devrim'in bir parçası olarak, kadınların oy kullanma hakkına ve özellikle 1975'te kadınların lehine 1967 Aile Koruma Yasası da dahil olmak üzere kadın haklarına ilişkin önemli kararları onaylamıştır. Her ne kadar Rıza Şah, Medeni Kanunu çoğunlukla evlilik, boşanma ve çocuk velayeti gibi konularda Şii İslam hukukuna göre kanunlaştırmışsa da, Aile Koruma Kanununu daha

çok toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik yasalastırmıştır. Şah döneminde kadınlara verilen haklar ekseninde, çok sayıda kadın eğitim görmeye ve çeşitli işlerde çalışmaya başlamıştır. Ancak kadının ev dışında başka işlerde çalışması, batı tarzı kılık kıyafet giymesi ve oy kullanma hakkı gibi durumlar birçok din adamı tarafından hiçbir zaman kabul edilmemiştir (Keddie, 2000, ss. 405-438). Özellikle İslami kurallara göre düzenlenmeyen ve batı tarzı hiçbir uygulamayı kabul etmeyen Ayetullah Humeyni, Şah döneminde yasalastırılan Aile Koruma Kanunu yok saymış ve bu kanun gereğince evlenen ve boşanan çiftlerin gerçek manada evli veya boşanmış olmadıklarını savunmuştur (Keddie, 2000, ss. 405-438).

İslam Devrimi'ni destekleyen ve sokak gösterilerinin ön saflarında yer alan kadınlar, devrimden beş yıl sonra dini rejimin kadınlara yönelik muhafazakar İslami tanımını kabul etmeye başlamışlardır. Bunun en önemli sebeplerinden biri, İran'daki kadın örgütlerinin örgütsel zayıflıkları ve yıllar ilerledikçe dini rejime karşı etkili bir muhalefet oluşturamamalarıdır (Higgins, 1985, ss. 477-494). Her ne kadar İranlı kadınlar devrim sonrası önemli günlerde –Dünya Kadınlar Günü gibi- zaman zaman dini rejimin kadının aleyhine yönelik uygulamaya koymaya çalıştığı politikalarına karşı protestolar düzenleseler de İran'ın karşı karşıya kaldığı siyasi, ekonomik ve sosyal zorluklar kadınların muhafazakar İslami genel ahlak kurallarına uymalarını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda İslami geleneklere göre yeniden düzenlenen Aile Koruma Kanununda halka açık yerlerde cinsiyet ayrımı kural olarak kabul edilmiş, örtünme tam anlamıyla uygulanmasa da şiddetle teşvik edilmiş ve aile içi kanunlar erkek lehine yasalastırılmıştır (Higgins, 1985, ss. 477-494). İran'a yönelik ekonomik ve siyasi yaptırımlar, İran-İrak Savaşı ve sonrasında yaşanan geçim sıkıntısı ve yüksek işsizlik kadının aleyhine sonuçlanmakla birlikte hem kadınların rejime yönelik hoşnutsuz bir tavır sergilemesine hem de farklı kesimlerden insanların rejim aleyhine protestolar düzenlemesine neden olmuştur. Ancak bu protesto gösterileri toplumsal bir hareket niteliği kazanmamıştır. Bu durumun sebepleri arasında; İran'ın içinde bulunduğu bölgesel mücadeleler, ABD'nin İslam Devrimi'nden sonra İran'a yönelik bakışının değişmesi ve siyasi ve ekonomik yaptırımlar karşısında İran halkının yabancı güçlere karşı tek vücut (farklı ideolojileri savunsalar da) hareket etmek istemesi gösterilebilir.

Yine bu süreçte yüksek işsizlik, ev dışında çalışan az sayıdaki kadının erkek lehine iş gücünden çekilmesine neden olmuştur. Bununla birlikte, zorlu siyasi, ekonomik ve sosyal koşullar, kadınlar arasında memnuniyetsizliğe yol açmıştır; ancak bu memnuniyetsizlik kadınların hak ve fırsat eksikliğinden çok, maddi koşulların kötü olması, kamu düzeni ve güvenliğinin olmayışı üzerinde yoğunlaşmıştır (Higgins, 1985, ss. 477-494). Bunun yanı sıra İranlı kadınlar kişisel ve sosyal statülerine bağlı olarak çeşitli nedenlerle devrime katılmışlardır; ancak burada tam manasıyla feminist bir davayı destekledikleri söylenemez. Nitekim ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve zorlu şartlar kadının kendi haklarını dilediğince savunmasını engellemekte ve kadının

ekonomik ve fiziksel refah gibi daha genel konular hakkında bir savunma mekanizması geliştirmesine neden olmaktadır (Higgins, 1985, ss. 477-494).

İran'da devrim öncesi ve sonrası kadının rolü ve statüsü her zaman çetrefilli olmuştur. Hem Şah döneminde hem de İslami rejim döneminde kadının eğitimine, okuma-yazma öğrenmesine izin verilse de, her iki dönemin toplumsal yaşamda kadının rolüne ilişkin uygulamaları farklılıklar taşımıştır. Tabii ki farklı rejimlerin ve farklı devlet kimliklerinin de bulunması bu durum üzerinde etkili olmuştur. İran'ı belirli aralıklarla farklı rejimler yönetmiş olsa da genelde İran halkının özelde ise İran'daki kadınların, rejim karşıtı tavırları ve memnuniyetsizlikleri olmuştur. İran'ın yüzyıllardır sahip olduğu devlet toplumunda kadınların hakları ve görevleri genellikle hukuk sistemi tarafından belirlenmekte ve (en azından prensipte) hükümet tarafından desteklenmektedir (Higgins, 1985, ss. 477-494). İranlı kadınların hakları ve görevleri Pehlevi döneminde Aile Koruma Kanununda koruma altına alınmış olsa da aslında içeriği itibarıyla şerri hükümlerin yumuşatılmış bir versiyonunu içermektedir. Şah rejimine ait Aile Koruma Kanununun askıya alınmasıyla birlikte kadınlar için yasal asgari evlenme yaşı on üçe indirilmiş, boşanma erkeklerin talebi üzerine gerçekleştirilmiş ve çokeşlilik, ilk eşin rızası olmadan yeniden yasal ilan edilmiştir. Burada devrim sonrası evlilik ve aile hukukundaki değişiklikler tüm gücü doğrudan erkeğe devretmemiş olsa da, evlilik sözleşmelerini düzenleyenler erkeklerdir ve mali hükümlere ve ikinci eş alma iznine karar veren hakimler ise yalnızca erkeklerden oluşmaktadır (Higgins, 1985, ss. 477-494). Diğer yandan hem Şah rejiminde hem de İslami rejimde aile içi ilişkilere yönelik kabul edilen durumlar; bir eşin görevlerinden birinin itaat olarak belirlenmesi ve her iki rejimde de erkeğin evin reisi olmasıdır. Ayrıca İslam Cumhuriyeti aile hukukunda cinsiyet farklılıkları eşitsizlik üzerinden yeniden vurgulanırken Şah rejiminde bu farklılıklar cinsiyet eşitliği üzerinden vurgulanmıştır. Pehlevi yasasında kadınların eşit eğitim hakkı ve kadının ev dışında çalışması gibi durumlar güvence altına alınmışken, İslami rejimde bu durum tersi bir duruma çevrilmiştir. Dolayısıyla 1979 İran İslam Devrimi sonrası kurulan İslam Cumhuriyeti'nin kadına yönelik bakışının İslami hukuk kuralları ve zorunluluk esasına göre düzenlenmesi İslami rejime yönelik protestoların ilk ayağını oluşturmaktadır. Ancak İslami rejimin kadına yönelik kadını daha çok ev ile sınırlayan anlayışı İran'daki birçok kadının memnuniyetsizliğine yol açmakla birlikte İran'daki tüm kadınların rejim karşıtı olduğu şeklinde bir durum da söz konusu değildir. Nitekim topyekun bir kadın direnişinin oluşmaması, birçok kadının kişisel ve profesyonel konularını korumak, muhalefetin kadın gruplarına yönelik desteğinin az olması ve İslam rejiminin mevcut yasal düzenlemelerinin kadının lehine Şah rejimindeki yasal düzenlemelere göre çok fazla değişiklik içermemesidir (Higgins, 1985, ss. 477-494). Diğer yandan burada önemli olan İslam devrimi sonrası İran toplumunda rejime yönelik nasıl bir hoşnutsuzluğun ortaya çıktığıdır. 1979 sonrası yeni kurulan rejime yönelik temel hoşnutsuzluklar, kadın tabanından, ekonomik olarak zor durumda kalan ve işsizlikle boğuşan orta ve alt

sınıflardan gelmektedir. Burada İslami rejimin içerde ve dışarda uyguladığı politikalar; 1980-1988 süreci göz önüne alındığında ilk olarak ABD ile yaşanan rehine krizi ve yine bu süreçte Irak'ın, İran'a saldırması ve sonrasında bir dizi ekonomik sorunun baş göstermesi, yine İslami rejimin kadının toplumsal yaşamdaki görevine ilişkin düzenlemeleri vb. bu dönemde İran'da yaşanan tartışmaların ve hükümet karşıtı protestoların temel sebeplerini ortaya koymaktadır.

İran toplumunda, devrim sonrası ortaya çıkan çok sayıda protestonun temelinde İslam Cumhuriyeti'nin uyguladığı siyasi ve ekonomik politikaların halkta karşılığını bulmaması gösterilmektedir. Yeni kurulan İslam devletinin özellikle İran-İrak Savaşı sonrası ekonomik düzeni iyileştirmek için daha önce halka yaptığı ekonomik yardımları kaldırması ve hükümetin liberalleşme kapsamında getirdiği tedbirler, İran'ın büyük kentleri başta olmak üzere birçok kentinde geniş çaplı protestolara neden olmuştur (Sinkaya vd., 2018, ss. 3-7). Bunun yanı sıra ülke içindeki çatışmalara sebep olarak gösterilen ekonomik nedenlerin dışında ülkenin çok kültürlü bir yapıya sahip olması da mevcut protestoların ve çatışmaların yaşanmasında etkilidir. Bu çok kültürlü yapının bir parçası olan İran'daki Kürtler, Azerbaycanlılar, Türkmenler, Beluciler ve Araplar farklı etnik kimliklere sahip olmaları sebebiyle, zaman zaman hükümetten kendi dillerinde eğitim alma talebinde bulunmaları da çatışmaların önemli bir nedeni olarak gösterilmektedir (Sinkaya vd., 2018, ss. 3-7). Yine İran içinde reformcular ve muhafazakarlar olarak ayrılan gruplar arasında ortaya çıkan siyasi anlaşmazlıklardan kaynaklı durumlar da ülke içindeki protestolarda etkili olmaktadır.

İslam Cumhuriyeti, 2009'daki cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra ciddi protestolara sahne olmuştur. Aynı zamanda "Yeşil Hareket" protestoları olarak da bilinen bu protestoların çıkmasının temel sebebi, seçim sonuçlarından sonra cumhurbaşkanlığına ikinci kez seçilen Mahmud Ahmedinejad'ı istemeyen muhalif kesimlerin, seçimlere hile karıştırıldığı iddiasıyla Tahran sokaklarına akın etmeleridir. Mir Hüseyin Musavi ve Mahmud Ahmedinejad arasında geçen cumhurbaşkanlığı seçimini, Ahmedinejad'ın kazanması üzerine Musavi destekçileri harekete geçmiştir. Muhalif grupların seçim süreci boyunca kullandığı yeşil renkten adını alan Yeşil Hareket protestolarının, ilk evresini, seçim sahtekarlığına karşı bir araya gelen ve Ahmedinejad'a öfkeli muhalif grupların örgütlenmesi oluşturmaktadır. Yeşil Hareket'in başlangıçtaki amacı Ahmedinejad'a karşı başarılı bir örgütlenme gerçekleştirerek seçim sonuçlarını değiştirmek olarak belirlenmiştir. Ancak seçim sonuçlarının hileli olduğunu kabul etmeyen ve eylemsiz kalan hükümet, muhalif kesimlerin daha da öfkelenmesine neden olmuştur. Hareketin ikinci evresini ise, hükümetin bu eylemsizliğine yanıt olarak, hızla, dini liderin kendisini de kapsayacak şekilde rejim liderliğinin siyasi ve sosyal teknik ve taktiklerine doğrudan saldıran geniş çaplı bir halk protestosuna dönüşmesi oluşturmaktadır (Sundquist, 2013, ss. 35-46). Bunun yanı sıra pek çok İranlı, Velayet-i Fakihi, rejimin baskı aracı ve anayasal

özgürlüklerin bozulmasının ardındaki temel neden olarak görmesine rağmen, Yeşil Hareket protestolarının ilk aşamalarında hiçbir ulusal şahsiyet veya hareket içindeki kişiler Velayet-i Fakihe ve onun demokratik süreçteki çatışan rolüne doğrudan saldırmamıştır (Sundquist, 2013, ss. 35-46). Protestoların sonraki süreci halkın öfkesi ölçüsünde genişledikten sonra Yeşil Hareket protestoları dini rejimi hedef alan bir protesto hareketine dönüşmüştür. Ancak bu protestolar, İslam Devrimi Muhafızları ve Besic milisleri tarafından bastırılmıştır (Gürakar, 2012, ss. 17-19). Yeşil Hareket protestoları, İslam Devrimi'ne giden sürece benzetilse de, Yeşil Hareket içindeki göstericilerin saldırganlığının az olması, aşırı şiddet yanlısı bir tutum içinde olmamaları, örgütün ideolojik yapı eksikliği, karizmatik lider eksikliği, Yeşil Hareket içindeki liderlerin mevcut duruma uyum sağlamada isteksiz olmaları, fazlasıyla diplomatik olmaları, Yeşil Hareket'in dini temelli olmaması ve insanları organize etme yeteneklerinden yoksun olmaları Yeşil Hareket'in toplumsal bir harekete ya da bir devrime evrilmesine engel oluşturmuştur (Sundquist, 2013, ss. 35-46) Her ne kadar İslam Devrimi'ndeki gibi Yeşil Hareket protestoları da geniş bir alana yayılmışsa da belirli nedenlerden dolayı, devrimci açıdan bakıldığında başarıya ulaşmamıştır.

Yeşil Hareket protestolarının ardından İran'da ufak çaplı gösteriler olsa da 2017'ye kadar İran'da geniş çaplı protestolar gerçekleşmemiştir. Ta ki 2017'de Hasan Ruhani yönetimindeki iktidara yönelik şiddetli protestolar başlayana kadar. 2017-2018 protestoları olarak bilinen bu protestolar temel olarak, devam eden ekonomik krize, özellikle yüksek hayat pahalılığına, emeklilik fonlarının çöküşüne ve işsizlik krizine karşı bir protesto olarak başlamıştır (Zimmit, 2018, ss. 1-5). Ancak daha sonra bu protestolar hızlı bir şekilde siyasi bir karaktere bürünerek, İslami rejim aleyhine sloganların atılmasına neden olmuş ve rejim karşıtlığına dönüşmüştür (Sinkaya vd., 2018, ss. 3-9). Bu protestolar İran'ın Meşhed kentinde başlamış ve kısa bir süre içinde Tahran başta olmak üzere İran'ın diğer büyük kentlerine yayılmıştır. Daha çok ekonomik sorunların ön plana çıktığı bu protestolarda Ruhani hükümetinin protesto gösterileri öncesinde aldığı temel gıda maddelerine %40 oranındaki zam kararı ve halka yaptıkları ekonomik yardımları kaldırması ve bütçe görüşmelerinde alınan dini kurumlara yönelik büyük meblağların ayrılması kararı etkili olmuştur (Sinkaya vd., 2018, ss. 3-9). 2009'daki Yeşil Hareket protestolarına benzetilen 2017-2018 protestoları benzer özellikler taşısa da temel birkaç farklılık taşımaktadır. Bunlardan ilki, 2017-2018 protestolarına katılım 2009'daki protestolara göre düşük kalmıştır. İkincisi, 2017-2018 protestoları daha geniş bir coğrafi dağılıma sahip ve Tahran ile sınırlı kalmamıştır, tüm ülke geneline yayılmıştır. Üçüncüsü, sosyo-ekonomik dağılıma yöneliktir. Nitekim 2009'daki gösterilere katılan göstericiler daha çok kentli orta sınıf üyeleri iken, 2017 protestolarına katılan göstericiler daha çok öğrenciler, orta sınıf üyeleri, işçiler, etnik-dilsel azınlıklar olmak üzere toplumun daha geniş temsilini karakterize etmektedir (Zimmit, 2018, ss. 1-5). Diğer yandan 2017 protestolarının, Yeşil Hareketle özdeşleştirilmesine sebep olan durum, 2017 protestolarında da Yeşil Hareketteki protestolar esnasında

kullanılan sloganlara benzer sloganların atılması ve ekonomik koşulları eleştirilen yanı sıra rejime ve en önemlisi, bazı göstericiler tarafından resimleri tahrif edilen ve yok edilen dini lider Ali Hamaney'e yönelik çağrılarının yer almasıdır (Zimmt, 2018, ss. 1-5). Göstericilerin özellikle; "İslam'ı basamak yaptınız bizi zelil ettiniz", "Biz devrim yaptık ne büyük hata yaptık", "Ruhani ile asla", "Gazze için değil, Suriye için değil, Lübnan için değil, biz sadece İran için ölürüz" gibi sloganlar atmaları İran halkının mevcut rejimden ve hükümet politikalarından oldukça hoşnutsuz olduğunu göstermekle birlikte aynı zamanda İran halkının hayal kırıklığını da yansıtmaktadır (Zimmt, 2018, ss. 1-5). İran rejimi 2017-2018 protestolarında zaman zaman halka yönelik gerçek mühimmat kullansa da cumhurbaşkanı Ruhani halkı yatıştırmak için, İran halkının gösteri hakkının olduğunu ve hayatlarını iyileştirmek için bu tür bir tutum sergilemelerinin normal olduğunu; ancak kamu malına zarar verilmesinin hükümet tarafından normal karşılanmayacağını ve toplumsal düzenin bozulması noktasında ve kaosa yol açan herhangi bir duruma karşı da tolerans gösterilmeyeceğini belirtmiştir (Zimmt, 2018, ss. 1-5). Akabinde İran hükümeti 2017 protestolarını Devrim Muhafızlarının baskısıyla durdurmuş ve kontrol altına almıştır. Ancak rejim, ülke içindeki protestoları kontrol altında tutmayı başarabilse de halkın ekonomi ve sivil özgürlükler noktasındaki taleplerine yönelik olarak uygun bir yanıt formüle edememesi uzun vadeli bir çözümü teşkil etmeyecektir.

Hem Şah rejiminde hem de İslami rejimde kadının, kılık-kıyafeti üzerinden baskıya maruz bırakılması, kamusal ve hukuki alanlarda kadının erkek karşısında geri plana itilmesi, İran'daki kadın eksenli protestoların temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda İran İslam Devrimi sonrası ön plana çıkan ve kadın eksenli bir protesto olan ve aynı zamanda Beyaz Çarşamba Hareketi olarak bilinen bu protesto, 28 Aralık 2017 tarihinde kadınların kamusal alanda başörtü takma zorunluluğunu protesto etmek isteyen Vida Movahed isimli İranlı bir kadının, beyaz başörtüsünü çıkartıp bir sopanın ucuna takarak sallandırmasıyla meydana çıkmıştır ("İran'da beyaz çarşamba hareketi: kadınlar başörtülerini çıkarıp sallandırıyor", 2018). Movahed'in eylemine destek vermek isteyen İranlı kadınlar ise, her Çarşamba günü başörtülerini çıkarıp bir sopanın ucuna bağlayarak sallandırmışlardır. Böylece Beyaz Çarşamba Hareketi olarak adlandırılan hareketin doğuşunu sağlayan İranlı kadınlar, Şer'i hükümlerle kadınların baskı altında tutulmasını protesto etmişlerdir. Din adamları öncülüğünde İran'da ideal toplumu, kadının ahlaki ve örtünmesi üzerinden oluşturmaya çalışanlar, 1979 Devrimi sonrası İran'daki çatışmaların ve protestoların özellikle de kadın hareketlerinin temel sebebinin oluşturmaktadır (Keskin, 2022). Devrim sonrası kadının baskı altına alınması, evde oturmaya zorlanması ve kadının başörtüsünün dini rejimin ve siyasi iktidarın ayrılmaz bir parçası haline getirilmesi, kadının isyan ve direniş sembolü haline dönüşmesini zorlayan tavırları içermektedir (Keskin, 2022). Nitekim İran toplumunun ahlaki bütünlüğünden sorumlu tutulan din adamları, insanın yaradılışı gereği kusurlu bir varlık olduğu düşüncesini savunan ideologların yönlendirilmesi neticesinde, İran'daki ahlaki düzenlemelere

uymayanları uyarmak ve doğruyu yanlış öğretmek için seçilmişlerdir. Özellikle 2005'te İran'da yürürlüğe giren "Kapsamlı İffet ve Örtünme Yasası" kadına zorunlu örtünmeyi emretmiş ve İrşad Devriyesinin (ahlak polisi) kurulmasına neden olmuştur (Keskin, 2022). Bu bağlamda İran'daki dini rejim, kadın kimliğini siyasi bir mesele haline getirerek; ideal toplumu ve ideal insanı kadının ahlakını koruması üzerinden şekillendirmiştir. Yine bu kapsam üzerinden değerlendirilerek İran'daki İslami "başörtü" ve eşarp kural ve düzenlemelerine uymadığı gerekçesiyle tutuklanan Jina Mehsa Emmini, tutuklandıktan birkaç gün sonra Tahran'da hayatını kaybetmiştir (Rojhelati, 2022). İran Ahlak Polisi tarafından gözaltına alınıp şiddet gördükten sonra hayatını kaybettiği belirtilen Mehsa Emmini'nin ölümü, kısa bir sürede siyasi bir mesele haline dönüşmüş ve geniş çaplı protestoların yaşanmasına neden olmuştur. Mehsa Emmini'nin hem Kürt hem de kadın kimliğine sahip olması bir yandan İran'daki Kürt milliyetçilerinin diğer yandan hak ve özgürlük taleplerini dile getirmeye çalışan İranlı kadınların bir meselesi olmaya başlamıştır. Aynı zamanda bu protestolar sadece İran'la sınırlı kalmamış küresel ve uluslararası bir boyut kazanmıştır (Rojhelati, 2022). Bunun yanı sıra Mehsa Emmini protestoları "Diktatöre Ölüm", "Hamaney'e Ölüm", "Kadın, Yaşam, Özgürlük" gibi sloganlarla İslami rejimi hedef alan kitlesel bir harekete dönüşmüş ve İran İslam Cumhuriyeti'nin temel değerlerinin sorgulanmasını sağlamıştır ("İran'da Mehsa Emmini protestoları: halk, İran İslam Cumhuriyeti'nin varlık nedenini sorguluyor", 2022). İslami hükümet her ne kadar ülke içindeki protesto gösterilerine müdahale etmeye çalışsa da farklı nedenlerle yeni protestolar ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla burada sorgulanması gereken protesto hareketlerinin nedenleri değil, İran devletiyle özdeşleşen kurumsal kimliklerdir. Nitekim hem Şah rejiminde hem de İslami rejimde baskı ve otoriterlik üzerine inşa edilen devlet kimlikleri halkın beklentilerine cevap vermediği gibi uluslararası sistemde de İran'ı zor bir duruma düşürmektedir. İslam Devrimi sonrası ortaya çıkan protestolara bakıldığında zaman, 1980-1988, 2009, 2017-2018, 2022 olaylarında da temel sebep rejim ile toplum arasındaki uyumsuzluk. Mehsa Emmini olayında da rejim karşıtlığı meselesi başörtüsü üzerinden gündeme gelmektedir. Burada gerekçeler değişebilir ama tüm bu olayların temel sebebi rejimin sahip olduğu kimlik ve bu kimliğin halkta yaratmış olduğu sosyal ve ekonomik memnuniyetsizlik.

İran devletinin sahip olduğu Şii İslami kimlik, yalnızca iç politikada değil dış politikada da etkili olmaktadır. Tüm dış politika kararlarında son sözü söyleyen dini lider, İran'ın stratejik derinliğini, dilini ve kültürünü İrancılık, Şiilik ve İslam eksenli söylem üzerine inşa etmiştir (Akbarzadeh & Barry, 2016, ss. 1-8). İran'ın Şii İslam eksenli inşa edilen devlet kimliği, İslam Cumhuriyeti'nin diğer uluslarla nasıl etkileşime girdiğini belirlemekle birlikte ilişkilerin olumlu ya da olumsuz gelişimindeki sınırlarını da çizmektedir. Örneğin kendisi gibi İslam eksenli politikalar yürüten ya da kendi diline ve kültürüne yakın gördüğü (Afganistan, Tacikistan gibi) ülkeler ile daha yakın ilişkiler geliştiren İran, ABD gibi -İran'ın söylemiyle kapitalist ve

emperyalist- ülkelerle olumlu ilişkiler geliştirme yeteneğinden yoksundur (Akbarzadeh & Barry, 2016, ss. 1-8). Nitekim İran'ın kimlik inşası bilhassa anti-emperyalist ve batı karşıtı söylem üzerinden oluşturulmuştur. Dolayısıyla İran'ın batı karşıtlığı üzerinden inşa etmiş olduğu devlet kimliği, İran'ın fanatik bir dini ideolojiye sahip kökten dinci bir devlet olarak yorumlanmasına yol açmaktadır. ABD perspektifinden bakıldığı zaman, İran'ın sahip olduğu kimyasal silah stoklarıyla İngiltere'nin sahip olduğu kimyasal silah stokları aynı manaya gelmemektedir. Çünkü İran'ın sahip olduğu İslam kimliği ve batı karşıtı söylemleri ABD tarafından tehdit olarak görülmektedir. 1979'dan sonra batılı değerlere sırt çeviren İslam Devleti'nin, küresel sistemde batı ve ABD karşıtı politikalarla hareket etmesi iç politikadaki toplumsal ve ekonomik yaşama da etki etmektedir. İç politikadaki kararların dış politikaya etki ettiği ve dış politika kararların iç politikaya etki ettiği uluslararası sistemde İran, bu durumdan en çok etkilenen ülkelerden biridir. Bunun yanı sıra Pehlevi Hanedanlığı döneminde ise, ABD ve İngiltere ile iyi ilişkiler sürdüren İran, batı yanlısı politikalarla batıya çok fazla taviz vererek, ülke içi huzurun bozulmasına yol açmıştır. 1941 yılı itibariyle Muhammed Rıza Şah tarafından monarşiyle yönetilen İran'ın, İngiltere ve ABD yanlısı politikaları ve petrol gelirlerinin büyük bir kısmının bu ülkelerle paylaşılması İran'daki milliyetçi kesimleri rahatsız etmiştir (Kuduoğlu, 2019, ss. 37-62). Özellikle İngiliz Petrol Şirketi'nin (Anglo-Iranian Oil Company -AIOC) İran'daki petrolü çıkartması ve işletmesi ve aynı zamanda büyük orandaki geliri İngiltere'ye az bir kısmını ise İran'a aktarması İran'daki milli cephenin başında bulunan Muhammed Musaddık'ı ve taraftarlarını harekete geçirmiştir. Bu bağlamda 1951'de başbakan seçilen Musaddık, İran petrolünü millileştirmiştir. Ancak bu durumdan rahatsız olan ABD ve İngiltere bir darbeye Musaddık'ı görevden almış ve tekrar İran petrolünün ABD'nin ve İngiltere'nin himayesine girmesini sağlamıştır (Kuduoğlu, 2019, ss. 37-62). Diğer yandan İngiltere ve ABD destekli Şah rejimi, ülkedeki petrol gelirleri arttığı halde gelir-servet eşitsizliğine yol açması, İran toplumunun Şah rejimine karşı duyduğu rahatsızlığı daha da pekiştirmiş ve 1979 Devrimi'ne giden süreci hızlandırmıştır. Dolayısıyla İran'ın sahip olduğu devlet kimliği, gerek Şah rejimi döneminde gerek İslami rejim döneminde, ulusal ve uluslararası sistemin karakteri göz önüne alınmadan inşa edilmiş olması, etkili bir denge mekanizmasının oluşmasına engel teşkil etmekle birlikte İran'ın dış politikasında sıklıkla dalgalanmalara ve çelişkili durumların açığa çıkmasına neden olmaktadır (Akbarzadeh & Barry, 2016, ss. 1-8).

Sonuç

Bu makale İran'ın sahip olduğu devlet kimliğinin, İran'daki protestolara ve toplumsal hareketlere yön verdiğini ve aynı zamanda dış politikasına etki yaptığını vurgulamıştır.

Protestoların ve toplumsal hareketlerin mekaniği kadar nasıl ortaya çıktıkları da önemlidir. Burada karşı çıktıkları güçlerin bir ürünü olarak ortaya

çıkan protestolar ve toplumsal hareketler, İran örneğinde daha da ön plana çıkmıştır. Toplumsal hareketler temel olarak toplumun beklentilerine cevap veremeyen, çözüm üretemeyen iktidarların, rejimlerin politikalarından kaynaklanmaktadır. İran örneğinde bu durum daha çok devletin kimliğiyle ve buna bağlı olarak mevcut rejimin politikalarıyla ilişkilendirilmektedir. Pehleviler döneminde inşa edilen otoriter, askeri-kralcı ve batı yanlısı devlet kimliği, İran halkının taleplerinin göz ardı edilmesine ve reddedilmesine ve ayrıca katılım arayanların yasaklı sistemin dışına itilerek siyasi eyleme zorlanmasına yol açmıştır. Kendisi de toplumsal bir hareket olarak değerlendirilen 1979 İran İslam Devrimi, Pehlevi rejiminin baskıcı ve askeri-kralcı devlet kimliğinin yaratmış olduğu batı yanlısı ekonomi politikalarından, petrol gelirlerinin İngiltere'ye ve Şah'a yakın kişilere aktarılmasından, Şah'ın baskıcı ve adaletsiz yönetiminden dolayı gerçekleşmiştir. İran İslam Devrimi'nin çıkış noktasını oluşturan gelir adaletsizliği, petrol gelirlerinin batıya aktarılması ve kadınların özgürce başörtüsü takamaması İran'daki toplumsal hareketlerin sadece gerekçesidir; ancak arka planda yatan ve dolayısıyla protestolara ve toplumsal hareketlere yol açan durum devletin sahip olduğu kimlikten ve buna bağlı olarak rejimin ortaya koyduğu politikalarından kaynaklanmaktadır.

1979 İslam Devrimi sonrası muhalif örgütler arasında bulunan İslami gruplar arasında da farklılaşmalar ortaya çıkmıştır. Bu farklılaşmanın sebebi her İslami grubun aynı fikri savunmaması ve devrim sonrası Humeyni'nin fikirlerinin galip gelmiş olması ve Humeyni önderliğinde Velayet-i Fakihin yasalaştırılması sayılabilir. Nitekim İslami gruplardan ilkinin oluşturan ve Ayetullah Şirazi ve Şeriatmedari önderliğinde olan “dinci muhafazakarlar” grubunun temel hedefi monarşiyi ortadan kaldırmak ve siyasi bir devrim gerçekleştirmektir; ancak bu grubun toplumsal bir devrim başlatmak gibi bir arzuları bulunmuyordu. İkincisi Mehdi Bazergan'ın da içinde olduğu İran Kurtuluş Hareketi eksenli “dinci radikaller” grubuydu. Bazergan ılımlı ve pragmatik bir siyaset izlerken grubun içindeki bir kesim daha çok radikal sosyal ilkeleri uygulamaya yönelik bir yol izliyordu. Üçüncüsü batılı her türlü teknolojik, kültürel, siyasi ve sosyal uygulama ve politikaları reddeden “dinci gericiler” grubuydu. Bu grup İslam kanunlarına uymayanların taşlanması, kadınların zorla örtünmesini isteyen ve toplumdaki sınıf eşitsizliğiyle ilgilenmeyen, kendi içlerinde tutarlı olmayan dağıntık birkaç teologdan oluşuyordu. Ancak devrim sonrası İslami gruplar her ne kadar farklı gruplara bölünmüş olsalar da devrim öncesi Şah'a karşı birleşmeyi ve topyekun ayaklanmalarla ve diğer muhalif örgütlerle birlikte Şah rejimini parçalamayı başarmışlardır. Nitekim burada önemli olan aynı sosyal yapı içerisinde bulunan farklı fikirlerin oluşturduğu kolektif bilincin, etkili bir toplumsal hareket neticesinde bir devrim gerçekleştirmeleri olmuştur. Dolayısıyla İnşacı perspektiften bakıldığında, farklı görüşteki İslami grupların ve diğer muhalif grupların fikirleri ve çıkarları, Pehlevi rejiminin baskısı karşısında ortak bir bilince dönüşmüş ve eylemlerini etkilemiştir.

Diğer yandan İslam Devrimi sonrası kurulan İslam Cumhuriyeti'nin inşa etmiş olduğu devlet kimliğinin Şii İslam eksenli olması ve İslami hukuk kuralları ekseninde çift başlı bir yapıyla devletin yönetilmesi de yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ülkede Şii İslam eksenli devlet kimliğinin yaratmış olduğu çift başlı siyasi yapı; ekonomik sorunlara, dış yaptırımlara, usulsüzlüğe, yolsuzluğa yol açarak halkın öfkelenmesine ve kolektif olarak hükümete ve rejime karşı eyleme geçmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla İran-İrak Savaşı sonrası ortaya çıkan protestolar, Yeşil Hareket ve 2017-2018 protestoları bu bağlam üzerinden değerlendirilmiştir. Ayrıca İran'ın etnik ve dinsel olarak da çok kültürlü bir yapıya sahip olması ve 1979 sonrası dini yönetimle birlikte cinsiyet eşitsizliğine dayalı, kadının erkek karşısında ikinci plana atıldığı uygulamaların/politikaların ortaya koyulması ülkedeki kadın ve etnik kimlik eksenli protestoların ortaya çıkmasına neden olduğu gibi yine arka planda yatan sebep; Şii İslam eksenli devlet kimliğine sahip İslami rejimin kadına yönelik erkek lehine oluşturulan politikaları ve ayrıca Fars ve Şii kimliklerinin ülkedeki diğer kimliklere nazaran daha ön planda tutulmasıdır. Dini rejimin ideal Müslüman toplumu, ideal kadın üzerinden oluşturma gayesiyle, Şah döneminde kadına belirli özgürlükler sağlayan 1967 tarihli Aile Koruma Kanununu yürürlükten kaldırması, çok eşliliği yasalastırması, kadınlarda evlilik yaşını 13'e indirmesi, kadın ve erkeğin aynı işi yapmaları karşılığında kadının daha az ücret almasının uygun görülmesi, işyerlerinde ve kamusal alanda hicap giyinmenin zorunlu olması, kadının evde kalmaya mecburi bırakılması, dini rejimin kadın kimliğine yönelik baskı uygulamalarından birkaçıdır. Nitekim kadının özgürlüğüne yönelik bu baskı politikaları ülkede önemli protestolara neden olmuştur ve olmaktadır. Özellikle Beyaz Çarşamba Hareketi ve Mehsa Emini Protestoları İran'daki kadın eksenli protestolardan öne çıkan, önemli ve sadece ulusal değil uluslararası alanda da yankı uyandıran kitlesel eylemlerdir.

İran'daki olaylar, toplumsal seferberliğe eşlik eden siyasallaşmayı etkili bir şekilde ortaya koymuştur. İnşacı perspektifte İran'daki siyasi aktörlerin sahip oldukları ideoloji ve bu ideoloji doğrultusunda inşa ettikleri devlet kimlikleri ülke içinde dramatik sonuçlara ve toplumsal hareketlere neden olmuştur. Ayrıca hem "otoriter, kralcı-askeri" kimlik anlayışıyla hareket eden Şah rejiminin hem de "Şii İslami" kimlik anlayışıyla hareket eden İslami rejimin toplumda nasıl bir siyasi istikrarsızlığa yol açtığı ortadadır. Yine her iki dönemdeki devlet kimliği İran'ın dış politikadaki çıkarlarını ve kararlarını etkilemiştir. Bunun etkileri sadece olumsuz olarak nitelendirilemez. Nitekim Şah dönemindeki seküler-kralcı kimlik sayesinde İran, uluslararası sistemde batının desteğini kazanmıştır. Ancak 1979 sonrası İslami rejimle birlikte İran'daki siyasi aktörlerin "İslam" eksenli dış politika kararları başta ABD ve İngiltere olmak üzere birçok batı ülkesinin İran'a karşı olumsuz bir tutum içine girmelerine neden olmuştur. Bunun yanı sıra, bazı toplumlarda din temelli siyasi rejimler, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlara yönelik daha geniş, etkili ve doğru bir hizmet gerçekleştirirken, bazıları daha çok dramatik siyasi

sonuçlara yol açmaktadır. İran'daki durum büyük oranda dramatik siyasi sonuçlara yol açan bağlam üzerinden açıklanabilir ve yorumlanabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Filiz Kaval: %70, Ramazan İzol: %30

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Filiz Kaval: 70%, Ramazan İzol: 30%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Kaval, F. & İzol, R. (2024). İran'daki toplumsal hareketlerde devlet kimliğinin rolü. *Akademik Hassasiyetler*, 11(25), 449-482. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1425605>

Kaynakça

- Abrahamian, E. (1979). Iran in revolution: the opposition forces. *MERIP Reports*, (75-76), 3-8. <https://doi.org/10.2307/3012310>
- Abrahamian, E. (1980). Structural causes of the Iranian revolution. *MERIP Reports*, (87), 21-26. <https://doi.org/10.2307/3011417>
- Afary, J. (2023, 17 Kasım). *Iranian revolution 1978-1979*. 8 Aralık 2023 tarihinde <https://www.britannica.com/event/Iranian-Revolution> adresinden edinilmiştir.
- Akbarzadeh, S. & Barry, J. (2016). State identity in Iranian foreign policy. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 43(4), 613-629.
- Arjomand, S. A. (1985). The causes and significance of the Iranian revolution. *State, Culture, and Society*, 1(3), 41-66.
- Bahramitash, R. (2003). Revolution, Islamization, and women's employment in Iran. *Brown Journal of World Affairs*, 9(2), 229-241.
- Balaam, D. N. & Dillman, B. (2015). *Uluslararası ekonomi politiğe giriş*. Liberte Yayınları.
- BBC Türkçe (2022, 27 Eylül). *İran'da Mehsa Emimi protestoları: halk, İran İslam Cumhuriyeti'nin varlık nedenini sorguluyor*. 29 Eylül 2023

- tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/articles/c3gm46z52n2o> adresinden edinilmiştir.
- Berber, S. (2013). İran'ın ekonomi politikası, yaptırımların etkisi ve ikilemleri. *Bilgi Strateji*, 5(9), 61-84.
- Calhoun, C. (1993). 'New social movements' of the early nineteenth century. *Social Science History*, 17(3), 385-427. <https://doi.org/10.2307/1171431>
- Çelik, H. A. & Yılmaz, M. M. (2017). İran dış politikasında kurumsal ve kuramsal bir aktör: velayet-i fakih. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 116(229), 145-158.
- Davies, J. (1962). Toward a theory of revolution. *American Sociological Review*, 27(1), 5-19. <https://doi.org/10.2307/2089714>
- Demiroğlu, E. (2014). Yeni toplumsal hareketler: bir literatür taraması. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, 2(1), 133-144. doi: 10.14782/SBD.201416304
- Efegil, E. (2020). İran dış politikası: ilkeleri, belirleyicileri ve işleyişi. H. Sayın (Ed.), *İran bölge analizi içinde* (s. 199-226). Vadi Yayıncılık.
- Green, J. D. (1980). Pseudo participation and countermobilization: roots of the Iranian revolution. *Iranian Studies*, 13(1-4), 31-53.
- Gürakar, T. (2012). Bir toplumsal hareketin anatomisi: İran yeşil hareket. *Academia.edu.*, 17-19.
- Heberle, R. (1951). Social movements: An introduction to political sociology. *Irvington Pub.*
- Higgins, P. J. (1985). Women in the Islamic republic of Iran: Legal, social, and ideological changes. *The University of Chicago Press*, 10(3), 477-494.
- Homan, R. (1980). The origins of the Iranian revolution. *International Affairs*, 56(4), 673-677. <https://doi.org/10.2307/2618173>
- Hürriyet.com (2018, 30 Ocak). *İran'da beyaz çarşamba hareketi: kadınlar başörtülerini çıkarıp sallandırıyor*. 29 Eylül 2023 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/iranda-beyaz-carsamba-hareketi-kadinlar-basortulerini-cikarip-sallandiriyor> adresinden edinilmiştir.
- Kayaalp, M. E. & Köse, D. (2022). ABD-İran ilişkileri: İran'ın rolü ve ekonomik yaptırımlar üzerine bir değerlendirme. *International Trade Academic Journal*, 5(1), 47-67. <https://doi.org/10.55065/intraders.1085117>
- Keddie, N. (2000). Women in Iran since 1979. *The Johns Hopkins University Press*, 67(2), 405-438.

- Keskin, A. (2022, 23 Eylül). *İran kadınlarının saçları nereye gidiyor?* . 28 Ekim 2022 tarihinde <https://fikirturu.com/jeo-politik/iran-kadinlarin-saclarindan-nereye-gidiyor/> adresinden edinilmiştir.
- Kessler, O. & Steele, B. (2016). Constructing IR: the third generation. *European Review of International Studies*, 3(3), 7-13.
- Kuduoğlu, A. (2019). İran'da Musaddık dönemi: 1951-1953. *İran Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 37-62. <https://doi.org/10.33201/iranian.501095>
- Küçük, M. (2017). Uluslararası ilişkilerde sosyal inşacılık. R. Gözen (Ed.), *Uluslararası ilişkiler teorileri içinde* (s. 325-376). İletişim Yayınları.
- Rojhelati, Z. (2022, 19 Eylül). *Zhina's protests in Iran*. 8 Ocak 2024 tarihinde <https://www.jstor.org/stable/resrep51788> adresinden edinilmiştir.
- Sayın, H. & Çırakoğlu, A. (2020). İran'da siyasal sistem ve etki eden güçler. H. Sayın (Ed.), *İran bölge analizi içinde* (s. 175-197). Vadi Yayıncılık.
- Silva, G.E. (2015). Social movements, protest, and policy. *European Review of Latin American and Caribbean Studies*, 27-39.
- Sinkaya, B. & Şen, G. & Uygur, H. (2018, 14 Şubat). *İran'da toplumsal hareketler ve etkileri*. 1 Ekim 2023 tarihinde <https://aybu.edu.tr/GetFile?id=e1fb50be-a87f-4663-8b3a-98756a6151cb.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Spindler, M. (2013). Social constructivist theory. 195-224. <https://doi.org/10.2307/j.ctvdf09vd.12>
- Sundquist, V. H. (2013). Iranian democratization part 2: the green movement-revolution or civil rights movement?. *University of South Florida Board of Trustees*, 6(1), 35-46.
- Tabari, A. (1986). The women's movement in Iran: a hopeful prognosis. *Feminist Studies*, 12(2), 342-360. <https://doi.org/10.2307/3177972>
- Tandoğan, Ş. M. (2021). Yeni paradigma bağlamında Ortadoğu'daki toplumsal hareketlerin İncelenmesi: Mısır ve İran örnekleri. *Mülkiye Dergisi*, 45(3), 587-616.
- Tilly, C. (2022). *Toplumsal hareketler 1768-2018*. Alfa Yayınları.
- Zimmt, R. (2018). The protest in Iran: a significant challenge to the regime. *Institute for National Security Studies*, 1-5.
- Wendt, A. (1994). Collective identity formation and international state. *American Political Science Association*, 88(2), 384-396. <https://doi.org/10.2307/2944711>
- Wendt, A. (1995). Constructing international politics. *International Security*, 20(1), 71-81. <https://doi.org/10.2307/2539217>
- Wendt, A. (2000). Social theory of international politics. *Cambridge University Press*, 26(1), 123-124.

Extended Abstract

This article posits that state identity is a primary catalyst for unrest and protests within Iranian society, arguing that the state identities formulated under both the Shah and the Islamic Republic clash with societal values. Utilizing a qualitative research methodology, the article first introduces the concept of social movements before delving into the crisis of state identity in Iran during the eras of Mohammad Reza Shah Pahlavi and the Islamic Republic, highlighting the protests and social movements that occurred in these times.

To analyze the disruptions in Iran's recent history and the social movements spurred by the socio-economic challenges of Iranian society, it is crucial to comprehend the state identities of Iran under the monarchy from 1925 to 1978 and of the Islamic Republic established post-monarchy in 1979. Here, 'identity' refers not to the ethnic identities stemming from Iran's multicultural fabric but to the state identity crafted by the state's own narrative. While Iran adopted a secular, militarist-royalist state identity rooted in archaic nationalism during the Pahlavi era, the Islamic Republic era saw the construction of a revolutionary-Islamic state identity based on Shia Islam. Instances where both state identities, developed in distinct periods, misalign with societal expectations are predominantly observed in Iran's protests and social movements. Although realist/traditional paradigms in international relations contribute to understanding Iran's intentions and actions within both national and international arenas, these paradigms fall short of comprehensively elucidating Iran's role, strategies, and ideological components within its political system. From a constructivist viewpoint, this article examines how the military-royalist state identity during the Shah's regime and the Shia Islam plus revolutionary Islam identity during the Islamic regime have triggered conflicts and social movements domestically, as well as occasionally adverse outcomes in the country's foreign policy.

Mohammad Reza Shah Pahlavi, who assumed the throne of Iran from his father, Reza Khan, in 1941, built his state identity on militarist-royalist and secular principles. He developed positive relations with the United States and the United Kingdom through pro-Western policies, while simultaneously attempting to garner domestic support with his "modernization" program, which he touted with discourses of progress and patriotism. However, the Shah's modernization efforts led to the centralization of the state apparatus around himself and failed to fulfill the populace's expectations. Over time, the authoritarian and royalist nature of the Shah's regime incited opposition from nationalist, secular, leftist, and Islamic groups, hastening the march toward the 1979 Revolution.

The Shah's political, economic, legal, and bureaucratic policies, which deviated from Islamic values and practices, and his suppression of Islamic groups, coupled with the inequitable distribution of Iranian oil revenue between the U.S. and the Shah's inner circle, provoked mobilization against

him from a wide spectrum of society, including nationalist, secularist, leftist groups, as well as those advocating for Islamic governance. The Shah's inability to reflect, represent, and adapt to the underlying societal changes, particularly in terms of class dynamics, led to the unification of various anti-Shah factions and exacerbated the prevailing crisis. Although the Shah's reign in Iran was marked by sporadic economic improvements driven by oil revenues, the state ultimately could not avert an economic downturn. With the deteriorating economy, the Shah, who failed to establish a strong social foundation, became the focal point of anti-regime protests.

The opposition groups that initiated protests against the Shah's economic policies coalesced under the National Front banner, gradually intensifying their campaign against the Shah's royalist-military regime and its pro-Western orientation. Leading up to the 1979 Islamic Revolution in Iran, the protests escalated, marked by widespread violence and unrest, with mosques playing a significant role in mobilizing the populace. As a result, the Shah lost his political influence and prestige, ultimately leaving Iran, unable to counter the mounting opposition. Following his departure, the Islamic faction, which had garnered substantial legitimacy among the opposition, proclaimed the establishment of the Islamic Republic of Iran under Ayatollah Ruhollah Khomeini's leadership. The institutional identity of the newly formed Islamic Republic, blending republicanism with theocracy, was anchored in Shia Islam and revolutionary Islam.

Moreover, the revolution introduced a dual governance structure, comprising the Velayat-e Faqih (Guardianship of the Islamic Jurist) and the presidency, leading to political, economic, and social instability. This shift prompted negative reactions from many Western countries, notably the US and the UK, due to Iran's anti-Western foreign policy stance. The 1979 constitution, which formalized the Velayat-e Faqih's dominance over all other state institutions, has been criticized for impeding economic development and oppressing women's and other ethno-religious groups' identities. Specifically, the regime's adherence to an "Islamic economy" model and gender-discriminatory practices have sparked widespread protests. While some protests are attributed to socio-economic grievances, the primary driver has been resistance to the regime's overarching policies. Consequently, various movements such as those following the Iran-Iraq War, the Green Movement, the 2017-2018 Protests, the White Wednesday Movement, and the Mahsa Amini Protests are reflective of this broader context of opposition to the regime.

From a constructivist perspective, the ideologies embraced by Iranian political actors and the state identities they forge in accordance with these ideologies have precipitated significant consequences and social movements within the country. It is clear how both the Shah's regime, with its "secular, royalist-military" identity, and the Islamic regime, with its "Shia Islamic" identity, contributed to political instability in society. Similarly, the state

identity during both periods has influenced Iran's foreign policy interests and decisions. The outcomes of this influence are not solely negative. Indeed, Iran, under its secular-royalist identity during the Shah's era, secured support from Western countries in the international system. However, following the 1979 Islamic Revolution, the shift towards an "Islam-oriented" foreign policy by Iranian political actors led many Western countries, especially the US and the UK, to adopt a negative stance towards Iran.